

ปทุมวนา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

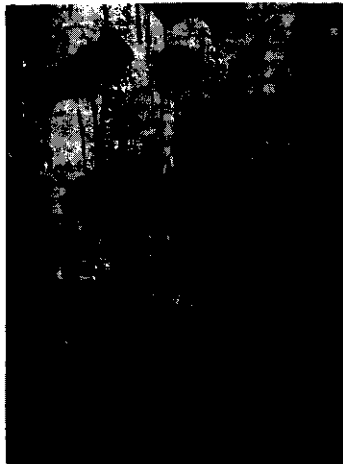
จัดพิมพ์เป็นที่ระลึก

ในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน พุทธศักราช ๒๕๕๒

และการทอดผ้าป่าสามัคคี

วันอาทิตย์ที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๒

ณ วัดปทุมวนาราม ราชวรวิหาร

ISBN 974-333-215-4

บรมราชาธิราชวาท

ศารทูลวิกริตถินันท์ ๑๙

○ คาบนี้ตลศุภวารมทวารสมัย	
เกริกหล้าจมาไทย	ประเทศ
○ เจ็ดสิบสองสิริชันษาพระอธิเบศร	
องค์ภูมิพลเจษฎ์	กษัตริย์
○ ทวยไทยเทิดทศนซ์และน้อมบวรอรรด	
ชัยมังคลาวัจน์	ถวย
○ แทบเบื้องบงกชบาทประกาศพะจะและกาย	
อีกทั้งมโนหมาย	อุทิศ
○ จงรักภักดีพระองค์พระทรงคุณะพิลสิฐ	
ตราบกาลจิจริงนิจ	นิรันดร์
○ ขอศรีไตรรตนาและสาธูวสรรรพ์	
เสกลสิทศิศักดิ์อัน	อุดม
○ บันดาลตลจตุพิธมจกลนิยม	
บรลสิทธีประสาทสม	พระเจดน์
○ จำเริญอายุพลังและววรรณสุชะพิเศษ	
เป็นมิ่งและขวัญเขต	ไพท
○ เป็นจัตรังคีระเกล้าประชานิกรใน	
สยามรัฐตลอดไป	อนันต์
○ เป็นตจดวงสุรียาทิวากรสวรรค	
ส่องหล้าสุภาพรณ	พิไล
○ เป็นหลักรัฐสมรธก้อพะละณใจ	
ทวยราชภูร์ประชาไทย	สยาม
○ ขอพากย์พร้องรุจิเรขประตจกุสมงาม	
อันเพียรพยายาม	รจิต
○ แทบความภักดีณดวงหทัยชนสถิต	
แทบบาทพระภูมิศร	มิคลาย

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา

ประพันธ์ทูลเกล้าฯ ถวยในนามจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อารัมภกถา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้รับพระมหากรุณาจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้เชิญผ้าพระกฐินพระราชทานไปถวายยังพระอารามหลวงอีกวาระหนึ่งในปีพุทธศักราช ๒๕๔๒ นี้ ได้กำหนดเชิญไปถวายยังวัดปทุมวนาราม ราชวรวิหาร อันอยู่ในพื้นที่ใกล้ชิดกับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประกอบกับเทศกาลกฐินอยู่ในปีแห่งพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงจัดการสมโภชองค์กฐินพระราชทานให้เป็นการพิเศษกว่าทุกปีที่เคยปฏิบัติมา โดยเชิญชวนประชาคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทั้งมวล ตลอดจนองค์กรและหน่วยงานต่างๆ ที่อยู่ในอาณาบริเวณใกล้เคียงกับมหาวิทยาลัยร่วมกันเป็นเจ้าภาพในครั้งนี้อย่างพร้อมเพรียงกัน ทั้งนี้เงินส่วนที่ได้รับจากผู้มีจิตศรัทธาร่วมบำเพ็ญกุศลถวายผ้าพระกฐินพระราชทานครั้งนี้จักนำไปมอบแก่วัดปทุมวนาราม เพื่อประโยชน์ในการทำนุบำรุงพระอาราม โดยเฉพาะเรือนพระศรีมหาโพธิ์ อันเป็นปูชนียสถานสำคัญยิ่งตามเจตนารมณ์ของวัดปทุมวนารามต่อไป

อนึ่ง ในโอกาสอันเป็นมงคลยิ่งในปีพุทธศักราช ๒๕๔๒ นี้ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยยังได้จัดให้มีกิจกรรมฉลองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อีกส่วนหนึ่งด้วย โดยได้เชิญชวนองค์กรและหน่วยงานในชุมชนโดยรอบร่วมมือร่วมใจเป็นเจ้าภาพจัดการทอดผ้าป่าสามัคคีขึ้นในโอกาสเดียวกัน เพื่อนำเงินบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธาในสวนนี้ขอพระราชทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายสมทบใน “โครงการพัฒนาส่วนพระองค์” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยไม่หักค่าใช้จ่ายใดๆ ทั้งสิ้น

นอกจากพิธีการต่างๆ แล้ว จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยยังได้จัดพิมพ์หนังสือเป็นที่ระลึกในการดังกล่าวอีกส่วนหนึ่ง โดยได้อัญเชิญเรื่อง “คำสอนให้ผู้ปฏิบัติรู้ในทางที่ชอบ” พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงสถาปนา วัดพุทธวนาราม มาเป็นอาทิธรรมบรรณาการ เพื่อเป็นอรรถประโยชน์แก่สาธุชนทั่วไป นอกจากนี้ยังมีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับวัดพุทธวนาราม ราชวรวิหาร และศิลปะการประดับพระอารามอันควรแก่ความสนใจพอสมควรแก่โอกาส

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในฐานะผู้รับพระมหากรุณาธิคุณฝ่ายพระภิกษุ พระราชทาน ขอเชิญชวนให้ทุกคนที่ร่วมในงานถวายกรฐินพระราชทานครั้งนี้พร้อมใจกันน้อมเกล้าฯ ถวายกุศลอันพึงบังเกิดมีในทุกส่วนแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงคุณอันประเสริฐทั้งในฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักร ตลอดจนขอพระคุณเจ้าทั้งหลายได้รับอานิสงส์ในการกรานกรฐินโดยทั่วกัน

๗๕๖

(ศาสตราจารย์ ดร.เทียนฉาย กีระนันทน์)
อธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คำสอน

ให้ผู้ปฏิบัติรู้ในทางที่ชอบ

พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ถ้าบุคคลผู้ใดจะนับถือพระศาสนา บุคคลผู้นั้นจะต้องศึกษาให้
รู้จักของทั้งสามอย่าง คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เสียให้ชัดให้เห็น
ให้รู้คุณพระศาสนาว่าจะนับถือจะมีประโยชน์อย่างไร นิสัยคนทุกวันนี้
ทำแต่หยาบๆ ไม่ตรึกไม่ตรอง ถึงจะนับถือพระศาสนาก็ถือตามบิดามารดา
คนเท่านั้น หากไม่รู้ว่าจะนับถือพระพุทธรูปอย่างไร พระธรรมนั้นอย่างไร
พระสงฆ์นั้นอย่างไร เป็นแต่ได้ยินเขาว่าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
เป็นที่นับถือ ได้ยินเขาว่าดีให้ข้าวของแก่คนนุ่งเหลืองห่มเหลืองได้บุญ
ได้ยินเท่านั้นแล้วก็ให้ไป ไม่ได้ตรึกตรองว่าบุญนั้นอย่างไร เพราะ
ทำอย่างไรจึงได้บุญ จะนับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์นั้น จะนับถือ
ทำไม เพราะเหตุไร จึงต้องนับถือ ไม่ได้ตรึกตรองให้รู้แล้วก็นับถือไปตาม
บิดามารดานับถืออย่างนั้น ก็จะเป็นนับถือหามิได้ นับถือเช่นนั้นก็ได้ชื่อ
ว่านับถือตามบิดามารดาเท่านั้น เพราะว่าตัวไม่รู้จัก พระพุทธ พระธรรม
พระสงฆ์ เป็นแต่ทำตามเขาเท่านั้น เพราะอย่างนั้นแล จึงว่าใครจะนับถือ
พระศาสนา ต้องตรองให้ละเอียดให้รู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
ว่าพระพุทธเป็นอย่างนั้น พระธรรมเป็นอย่างนั้น พระสงฆ์เป็นอย่างนั้น
พระศาสนาเป็นอย่างนั้น แล้วจึงถวายตัวเป็นข้าพระศาสนา รับข้อปฏิบัติ
ที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ท่านสั่งให้ทำอย่างไรก็ทำไปอย่างนั้น
สิ่งไรท่านไม่ให้ทำก็อย่าทำ จึงจะชอบ ก็ทำไมจึงจะรู้จักพระพุทธเจ้าเล่า
พระพุทธรูปเจ้านั้นถึงเราไม่เห็น ก็แต่ได้ยินมาแต่ในหนังสือหนังสือ

มากกว่ามากควรจะเชื่อได้ อันพระพุทธรูปเจ้านั้น แต่ก่อนท่านเป็นสัตว์เหมือนอย่างเรานี้แล แต่ทว่าท่านหากมีปัญญาพิจารณาว่าสัตว์ทั้งหลายเกิดมาแล้วตาย ถึงซึ่งความลำบากเป็นอันมาก จะทำอย่างไรหนอเรา จึงจะพ้นความลำบากนี้ได้ จึงมานึกไปว่าที่ไม่เกิดไม่แก่ไม่ตาย เห็นจะมีเป็นแน่ เปรียบเหมือนอย่างมีของร้อนก็คงมีของเย็นแก่ ไฟมีแล้ว น้ำก็มีแก่ ความลำบากมีแล้ว ความสบายก็จะมีเหมือนกัน เมื่อท่านผู้นั้นมาคิดเห็นแล้ว ท่านก็อุตส่าห์แสวงหาอุบายที่จะออกจากทุกข์ สู้ทำการกุศลมาช้านาน ถึงศาสนาพระพุทธรูปเจ้าที่ปึงกร ครั้งนั้นท่านมีบารมีแก่กล้าควรออกได้จากวิกฎสงสาร ควรจะได้พระอรหันต์ แต่หากท่านมีกรรมแก่สัตว์มากด้วย ก็นั้นท่านนั้นมาคิดว่าเราท่องเที่ยว เวียนตายเวียนเกิดมาในวิกฎสงสาร ช้านานนักหนา ใครที่จะไม่ได้เป็นพี่น้องเป็นบิดามารดากันไม่มี คงได้เป็นบิดามารดาเป็นพี่น้องกันหมดทุกคน ก็คนเหล่านั้นนี้จะต้องทนทุกข์ ความลำบาก ก็ตัวเราจะไปเสียคนเดียวมันไม่ชอบ จำจะต้องอยู่บอกอุบายที่จะพ้นทุกข์ ให้เขารู้ด้วยกันมาก ๆ ก็นี้สยคนที่จะบอกอุบายให้เคลื่อนพ้นทุกข์มิใช่ง่าย ต่อเมื่อไรมีปัญญา สารพัดรู้ สารพัดเห็น ได้ตรัสเป็นพระพุทธรูปเจ้า เหมือนพระที่ปึงกรนี้ จึงจะได้ ท่านคิดอย่างนี้แล้ว ท่านจึงกระทำตนเป็นตะพาน ถวายแก่พระพุทธรูปที่ปึงกรกับหมู่พระสงฆ์เป็นบริวาร แล้วทำความปรารถนาในที่จำเพาะพักตร์พระพุทธรูปเจ้านั้น ขอได้ตรัสเป็นพระพุทธรูปเจ้าเหมือนพระองค์นี้เถิด ครั้นทำความปรารถนาแล้ว พระพุทธรูปเจ้านายว่าจะได้ตรัส ท่านก็อุตส่าห์สร้างพระบารมีมาเป็นอันมาก ช้านานได้ถึงสี่สงไชยแสนกัลป์นับแต่กัลป์นี้ถอยลงไป ท่านนั้นมีความกรุณาผู้สละเสีย ซึ่งพระอรหันต์ผลอันจะได้ในชาตินั้น สู้ทนลำบากสร้างพระบารมีมาอย่างนี้ เปรียบเหมือนมนุษย์ที่ติดอยู่ในเรือนจำด้วยกันเป็นอันมาก ภายหลังมามีบุรุษผู้หนึ่งมีปัญหาแก้ไขหาอุบายเพื่อจะหนีออกจากเรือนจำ ครั้นแสวงหาได้ช่องอุบายที่จะออกจากเรือนจำได้แล้ว

จึงมาคิดว่าเราจะออกไปคนเดียวไม่ชอบ คนทั้งหลายที่อยู่ในเรือนจำนั้น
แต่ล้วนเป็นเพื่อนเป็นฝูงชอบพอกันทั้งสิ้น เขาเหล่านั้นยังหาญอุบายที่จะ
ออกจากเรือนจำไม่ จำเราจะต้องอยู่บอกอุบายให้เขารู้ด้วยกันมาก ๆ ก่อน
จึงค่อยไปจึงจะดี เมื่อบุรุษผู้นั้นคิดอย่างนี้แล้ว ก็สูทนทุกข้ออยู่ในเรือนจำก็
ซึ่งชักเอาความนี้เปรียบนี้ เพราะว่าเราทั้งหลายแต่บรรดาต้องเที่ยวอยู่ใน
วิภวสถาน เหมือนกับคนที่ติดอยู่ในเรือนจำ ก็พระโพธิสัตว์นั้นเหมือน
บุรุษที่มีปัญหา ท่านสูทนความลำบากมาช้านาน สารพัดสิ่งไรที่เป็น
กุศลท่านได้ทำทุกประการ ครั้นพระบารมีแก่กล้าแล้วในชาติที่สุด ท่าน
มาบังเกิดในเมืองกบิลพัสดุ์ มีอยู่ข้างทิศตะวันตกเฉียงเหนือข้างทิศอุดร
บังเกิดในตระกูลกษัตริย์ ศากยราช คนทั้งหลายถวายนามชื่อว่าสิทธัตถะ
แต่ทว่าเขาเรียกโดยโคตรว่าโคตมะ ท่านนั้นมีพระกายงดงามไม่มีใครสู้ได้
เพราะว่าท่านได้สร้างกุศลมามาก มีพระกายสูงต่ำโดยธรรมดา มีพระรัศมี
แสงสว่างงาม

ท่านนั้นออกทรงบรรพชาเอาเพศเหมือนอย่างภิกษุ ทำความเพียร
ละเสียซึ่งความชั่วทั้งปวง สารพัดความชั่วทั้งหมดท่านละได้ทุกประการ
มีพระสันดานอันบริสุทธิ์ไม่มีความชั่ว สารพัดรู้สารพัดเห็นไม่ขัดข้อง
รู้จักกองทุกข์คืออุปาทานชั้นธัมมสังขาร รู้เหตุที่จะยังกองทุกข์ให้
บังเกิด คือความอยากได้รู้ที่ดับทุกข์คือพระนิพพาน และรู้หนทางคือข้อ
ปฏิบัติที่จะให้ถึงที่ดับทุกข์ไม่มีใครเป็นครูเป็นอาจารย์แล้วก็รู้ตรัสรู้ชอบ
ท่านนี้แลชื่อว่าพระพุทธเจ้า ก็พระพุทธรูปพระเจดีย์ที่มีอยู่ในที่ต่าง ๆ
และไม่มหาโพธิ์ที่มีอยู่ในที่ต่าง ๆ นั้นมิใช่พระพุทธเจ้า เป็นแต่ของเขา
ทำไว้เป็นที่ไหว้บูชาเท่านั้น ไม่มหาโพธิ์เล่าก็เป็นแต่ที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า
เท่านั้น ที่จะได้เป็นพระนั้นห้ามมิได้ ถ้าหากว่าจะมีความสงสัยว่า ท่านแต่
ก่อนที่ท่านเป็นคนรู้หนังสือหนังสือมากกว่ามาก ท่านว่าไว้ว่าใครได้ไหว้
ได้บูชาได้เคารพนับถือพระพุทธรูป พระเจดีย์พระศรีมหาโพธิ์ ก็เป็นบุญ

เป็นกุศล ถ้าหากว่าของเหล่านั้นจะไม่เป็นพระ แล้วจะได้บุญที่ไหนเล่า
ท่านแต่ก่อนๆ แต่ล้วนเป็นผู้หนังสือหนังสือหมามากทำไมท่านจึงไม่ว่า
ฟังจะมาว่าแต่เดี๋ยวนี้ คนเดี๋ยวนี้เป็นเด็ก ๆ จะรู้จักอะไร เมื่อจะคิดเช่นนั้น
หาชอบไม่ เพราะที่ท่านได้ตรีกได้ตรองแล้ว ว่าคำที่ว่าได้ไหว ได้บูชา ได้
เคารพแก่พระพุทธรูปพระเจดีย์และไม้มหาโพธิ์ได้บุญนั้นจริงอยู่ เพราะ
เจดีย์นั้น แต่พระพุทธเจ้ายังไม่นิพพาน ท่านได้ทูลถามว่า ถ้าพระองค์
นิพพานแล้ว คนทั้งหลายคิดถึงพระเดชพระคุณ จะบูชาด้วยอามิส จะ
บูชาในชาติใด พระองค์จึงอนุญาตให้ทำเป็นสอุปไว้ว่า ถ้าตถาคตนิพพานแล้ว
ใครอยากจะทำบูชาแก่ตัวเราให้ไปตั้งไว้ที่พระสอุปเพราะว่าพระองค์สั่งอย่างนี้
ใครทำตามท่านสั่งก็ได้บุญ พระเจดีย์เปรียบเหมือนบาตรของพระพุทธเจ้า
เหมือนกัน เหมือนอย่างว่าใครอยากจะทำข้าวของแก่บิดามารดา บิดา
มารดานั้นสั่งว่าท่านจงไปตั้งไว้ในสถานแห่งเราที่นั่นที่นั่น มิแล้ว เขาเอา
ไปตั้งไปวางไว้ตามสั่งแล้ว ถึงมาตราจะมีได้หยิบยื่นให้ต่อมอื่ก็ ก็ได้อื่อ
ว่าให้ของมันแก่บิดามารดาฉันใดก็ตีถึงคนจะใครบูชาแก่พระพุทธเจ้าแล้ว
และไปตั้งไว้ที่พระเจดีย์นั้นก็เหมือนกันเพราะว่า พระพุทธเจ้าท่านสั่งไว้
ว่าใครอยากจะทำใครไหวบูชาท่านด้วยของมีดอกไม้เป็นต้น ให้นำเอาไป
ตั้งไว้ที่พระสอุป ถ้าใครทำตามท่านสั่งก็ได้ชื่อว่าถวายแก่พระพุทธเจ้า
เหมือนกัน เพราะอย่างนั้นจึงได้บุญก็ไม้มหาโพธิ์นั้นเป็นที่ตรัสของพระองค์
ถึงว่าพระพุทธรูปแล้วเขาก็อุทิศต่อพระองค์แล้วแลทำไว้ สงเคราะห์เข้าว่า
เป็นเจดีย์ก็แต่ทว่าพระพุทธรูปนั้นพระพุทธเจ้าท่านหาได้อนุญาตไม่ เป็น
แต่เขาคิดกันขึ้นเมื่อภายหลัง ก็แต่ทว่าเขาอุทิศต่อพระพุทธเจ้าแล้ว
แลกระทำ เพราะอย่างนั้นก็เห็นจะได้ด้วยกัน นี้แลบุคคลที่มีปัญญาได้
เห็นหนังสือนี้แล้ว แลจะบูชาพระเจดีย์เป็นต้น ให้คิดว่าเราจะบูชา
พระพุทธเจ้าที่ท่านเป็นคนสาระพัดรู้ สาระพัดเห็น ก็แต่ทว่าท่านสั่งไว้
ให้ตั้งไว้ในที่เช่นนี้ ให้คิดว่า อิมินา สักกาเรน พุทธัง ปูเชมิ ให้คิดอย่างนี้
แล้ว และบูชา จึงจะมีอานิสงส์มาก เปรียบเหมือนได้บูชาแก่พระองค์

เหมือนกัน ก็เมื่อจะกราบในที่ที่มีเจดีย์เป็นต้นนั้น ให้คิดถึงพระพุทธเจ้า
อย่างว่านั่นเหมือนกัน แล้วแลคิดในใจว่า พุทธัง วันทามิ แล้วจึงกราบ
จึงได้บุญมากเหมือนกราบแก่พระองค์ก็เหมือนกัน อิมินา สักกาเรน
พุทฺธัง ปูเชมิ แปลว่า ด้วยบูชาแก่พระพุทธเจ้า ด้วยเครื่องสักการะนี้
พุทฺธัง วันทามิ นั้นแปลว่าด้วยไหว้พระพุทธเจ้าผู้เป็นคุณุ์พระธรรมนั้น
ให้พึงเข้าใจว่าใช้อื่นได้แก่ความรู้ของพระพุทธเจ้านั่นเอง ได้แก่ข้อปรน-
นิบัติทั้งปวงที่สำหรับล้างความชั่วสสาระพัด และพระนิพพานอันเป็น
ที่ดับความทุกข์ทั้งปวง ถ้าจะจัดอีกอย่างหนึ่งได้แก่ศีล ที่เป็นของสำหรับ
จะห้ามความชั่วอย่างหยาบจนถึงลงมือได้ และไหวกายไหววาจาได้ มีเว้น
จากฆ่าสัตว์เป็นต้น จัดเป็นสมาธิอย่างหนึ่ง เป็นของสำหรับห้ามความชั่ว
ในใจ ได้แก่จิตที่ฟุ้งซ่านเป็นจิตที่แน่นอยู่ในอารมณ์นั้นอย่างเดียว
ของคนทีกระทำนสึการกัมมัญฐาน ห้ามกันเสียมิให้อกุศลบังเกิด
ได้อย่างหนึ่ง จัดเป็นปัญญาอย่างหนึ่ง เป็นของสำหรับจะถอนเสีย ซึ่ง
ความชั่วอย่างละเอียด คือตัณหาทีสะสมจมอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งปวง
นั้นอย่างเดียว จัดเป็นสามอย่างดั่งนี้แหละ ถ้าจะว่าให้สั้นสังเขป
พระศาสนาของพระพุทธเจ้านั้นก็มีสามอย่าง คือ ศีล สมาธิ และปัญญา
เท่านั้น และเป็นข้อศาสนาคือพระธรรม ถ้าจะจัดอีกอย่างหนึ่งนั้น จัด
เป็นเก้าอย่าง เป็นมรรคเสียสี่อย่าง ผลสี่อย่าง จัดด้วยสามารถแห่งคนที่
ได้ถึงเช่นอย่าง ๒ คือโสดาปัตติมรรคหนึ่ง สกทาคามีมรรคหนึ่ง อนาคามี
มรรคหนึ่ง อรหัตตมรรคหนึ่ง โสดาปัตติผลหนึ่ง สกทาคามีผลหนึ่ง
อนาคามีผลหนึ่ง อรหัตตผลหนึ่ง พระนิพพานหนึ่ง ประสมเป็นเก้าอย่าง
คัมภีร์สำแดงข้อปรนนิบัติที่จะให้ถึงพระนิพพานชื่อว่าปริยัตินั้นอย่างหนึ่ง
ผสมเป็นสิบอย่างด้วยกัน ถ้าจะว่าให้สั้นสังเขป พระธรรมนั้นได้แก่
พระนิพพานที่อย่างยอด พ้นจากความทุกข์ทั้งปวงนั้น และก็พระนิพพาน
นั้นอันใดจะเห็นด้วยอะไร จะได้เห็นก็ด้วยมรรคด้วยผล ที่แจกไว้เป็น
แปดอย่างนั้น มรรคผลนั้น จึงจัดเป็นพระธรรมด้วย ก็มรรคผลนั้นจะได้

ด้วยอะไร ก็ได้ด้วยข้อปรนนิบัติตั้งแต่สรณคมน์ และศีลทำขึ้นไปจนตลอดถึงสมาธิ ข้อปรนนิบัตินั้นจึงชื่อว่าพระธรรมด้วย ข้อปรนนิบัตินั้นจะรู้ด้วยอันใด รู้ด้วยเนื้อความที่สำแดง ข้อปรนนิบัติที่ว่่าปรียัตินั้น ก็นั่นแหละข้อปรนนิบัติ จึงชื่อว่าพระธรรมด้วย พึงรู้เถิดว่าพระธรรมนั้นได้แก่พระนิพพานนั้นอย่างหนึ่ง และมรรคและผลและข้อปรนนิบัติและข้อคำที่สำแดงข้อปรนนิบัติเท่านั้น และเรียกว่าพระธรรมโบลาน และตัวหนังสือที่เขียนไว้ในตุนั้น จะได้เป็นพระธรรมหามิได้ โบลานนั้นก็เป้นแต่โบลานเท่านั้นเอง ถึงตัวหนังสือนั้นก็เป้นแต่ขีดไว้ เพื่อจะให้รู้ว่าขีดอย่างนี้ อ่านอย่างนี้ อย่างนี้ เท่านั้น ก็เสียงที่อ่านออกมานั้นเล่าก็มีใช้พระธรรมเป้นแต่ของสำหรับจะให้ความเท่านั้น เพราะอย่างนั้น จึงว่าโบลาน และตัวหนังสือนั้นมีใช้พระธรรม ข้อความที่คนได้ยินเสียง ได้เห็นตัวหนังสือแล้ว และอ่านออกมาที่ข้อปรนนิบัติสำหรับจะได้ถึงซึ่งพระนิพพานนั้น และเรียกว่าพระธรรม พึงรู้เถิดว่าพระนิพพานนั้น และเรียกว่าพระธรรม ไม่เป้นบ้านเมือง มิใช่ดินมิใช่น้ำ มิใช่ลมมิใช่ไฟมิใช่อากาศ เป้นของละเอียดสุขุมไม่เห็นด้วยจักขุ มิได้ยินด้วยโสต มิได้กลิ่นด้วยนาสิก มิใช่ของรูรสได้ด้วยลิ้น มิได้รู้สัมผัสด้วยกาย มิได้รู้ด้วยจิต เป้นของผลวิเศษอย่างหนึ่งต่างหาก ไม่เป้นด้วยของอย่างอื่น ถ้าหากว่ามีความสงสัยว่าอย่างนั้นจะรู้จะเห็นจะได้ด้วยอย่างไร พึงรู้เถิด ต่อเมื่อไรมีจักขุอย่างหนึ่งบังเกิดด้วยผลแห่งกุศลที่ได้อบรมมามากแต่ในกาลก่อนนั้น มีขึ้นแล้วจึงจะรู้จะเห็นได้ คนที่ไม่มีอุปนิสัยได้ทำมา ไม่มีจักขุรู้พระนิพพานนั้น ก็ไม่เห็น เพราะว่าคนเหล่านั้นเปรียบเหมือนคนจักขุบอดแต่กำเนิดไม่ได้เห็นรูปต่างๆ ถึงจะได้ยินคนอื่นเขาว่า สีเขียว สีเหลืองมีอยู่ก็หาว่าไม่เป็นอย่างไรไม่ ต่อเมื่อไรมีจักขุเป้นปรกติจึงจะเห็นได้ ฉันทใดก็ดี พระนิพพานนี้ ก็คงมีเป้นแท้ ก็แต่ทว่าเราทั้งหลายที่ไม่มีจักขุ สำหรับเห็นพระนิพพานนั้น จึงไม่รู้ไม่เห็นถ้าหากว่าจะมีความสงสัยว่าพระนิพพานนั้นจะไม่มีดอกกระมัง จะเป้นเช่นนั้นหามิได้ พระนิพพานนั้นคงมีเป้นแท้ ด้วยว่า ท่านพรรณนา

มามากกว่ามาก ในหนังสือสำแดงไว้ว่า พระพุทธเจ้า ท่านรู้ท่านเห็น พระนิพพานแล้วท่านสั่งสอนให้คนอื่น ๆ ประณินัตตาม แล้วแลได้รู้ได้เห็นมามากกว่ามากยิ่งกว่าหมื่นแสน จึงเชื่อได้ว่าเห็นจะมีเป็นแท็กนั้นแลพระนิพพานนั้นเป็นของละเอียดพิเศษ ถ้าใครรู้ใครเห็นแล้วก็พ้นจากทุกข์ทั้งปวง ไม่เกิดไม่แก่ไม่ไข้ไม่ตายเป็นสุขอย่างสุดยอด แต่ทว่ามิใช่สุขเวทนา พระนิพพานที่พรรณนามานี้แล ชื่อว่าพระธรรมโดยแท้ ก็นั้นแหละ พระนิพพานนั้นต่อคนถึงซึ่งมรรคผลจึงจะเห็นได้ มรรคผลนั้นจึงชื่อว่าพระธรรมด้วย ก็มรรคผลนั้นต่อคนที่ประณินัต เว้นเสียจากความชั่วทั้งปวงจึงจะถึงได้ เพราะอย่างนั้นข้อประณินัต จึงชื่อว่าพระธรรมด้วย ก็ข้อประณินัตนั้น จะรู้ก็รู้ด้วยความที่สำแดง ข้อประณินัตที่ชื่อว่าปริยัตินั้น เพราะอย่างนั้น ปริยัตินั้นชื่อว่าพระธรรมด้วย ถ้าหากว่าจะคิดไปว่า ท่านว่าไบลานและตัวหนังสือไม่ใช่พระธรรมแล้ว จะต้องการอันใดแก่หนังสือเล่า หนังสือนั้นจะเขียนไว้ทำไม ถึงจะสร้างไว้ก็เห็นจะไม่ได้บุญ เพราะไม่ใช่พระธรรม จะคิดเช่นนั้นหาขอบไม่ ซึ่งเขียนไว้สร้างไว้คงได้บุญเป็นแท้ เพราะว่ามีหนังสือแล้วจะรู้ความสำแดงซึ่งข้อประณินัตมาแต่ไหน ก็ซึ่งจะรู้ข้อประณินัตนั้น ก็อาศัยเพราะหนังสือจึงจะรู้ได้ เปรียบเหมือนอย่างตำราสำหรับจะให้รู้ยาต่าง ๆ ถ้าไม่มีตำราแล้วจะรู้ยามาแต่ไหน ต้องอาศัยตำราจึงจะรู้ได้ เพราะอย่างนั้นแล จึงว่าคนเขียนไว้สร้างไว้ซึ่งหนังสือนั้นได้บุญ ก็แต่ทว่า อย่าให้คิดว่าหนังสือนั้นเป็นพระธรรม ให้คิดว่าเป็นแต่ตำราสำแดงความที่สำแดงข้อประณินัตเท่านั้น ก็เปรียบอุปมาให้เข้าใจว่าเหมือนอย่างตำราหมอที่เขียนไว้ในสมุดและไบลานต่าง ๆ สมุดและไบลานและตัวหนังสือนั้นจะได้เป็นยาหามิได้ เป็นแต่ของสำหรับจะให้รู้ยาเท่านั้น ฉันทไคถิต หนังสือในไบลานนั้นก็ก็เป็นของสำหรับจะให้กำหนดข้อประณินัต เพื่อให้รู้พระนิพพานเท่านั้นเหมือนกัน เพราะอย่างนั้นแล จึงว่าหนังสือที่ไบลานหาใช่พระธรรมไม่ ก็ถ้าบุคคลว่าจะบูชาพระธรรมนั้นจะทำอย่างไร ท่านว่าไว้ ถ้าบุคคลผู้ใดจะบูชา

พระธรรมด้วยตัวของต่าง ๆ มีผ้าเป็นต้น ก็ให้เอาไปถวายแก่คนที่รู้ธรรม ถ้าจะว่าโดยแท้ คนที่รู้ธรรมนั้นก็ไต่แก่คนที่ได้มรรคได้ผลรู้พระนิพพาน ก็แต่ว่าทุกวันนี้ไม่มีคนเช่นนั้นแล้วมีแต่คนที่รู้ปริยัติธรรม คือข้อปรนนิบัติ สำหรับจะไหว้พระนิพพานก็เห็นจะได้ด้วยกัน ก็แต่ว่าเมื่อจะถวายนั้น ให้คิดว่าจะบูชาพระธรรมแล้วจึงถวาย จึงได้บุญมาก ถ้าแม้ว่าคนที่ไม่คิด ถึงพระธรรม เป็นแต่ถวายไปเช่นนั้น จะได้ชื่อว่าบูชาพระธรรมหาไม่ได้ ก็ เป็นแต่ให้แก่คนนั่นเองไม่มีผลมาก เพราะเช่นนั้นแล เมื่อคิดว่าจะบูชา พระธรรมนั้นให้คิดว่า รัมมัง ปุเชมิ อย่างนี้แล้วจึงบูชา รัมมัง ปุเชมิ นั้น แปลว่า ตัวข้าบูชาพระธรรม เมื่อกราบลงในที่ใด ๆ ถ้าคิดจะกราบ พระธรรมแล้วก็ให้คิดว่า รัมมัง วันทามิ แล้วจึงกราบลง คำซึ่งว่า รัมมัง วันทามิ นั้น แปลว่าตัวข้าขอไหว้พระธรรม ก็ถ้าคนทำตามอย่างนี้แล้ว คงมีผลมากเป็นแท้

ก็พระสงฆ์นั้นจะรู้อย่างไรเล่า พระสงฆ์นั้นมีสองอย่าง คือ สมมุติสงฆ์นั้นอย่างหนึ่ง อริยสงฆ์นั้นอย่างหนึ่ง อริยสงฆ์นั้นจะเป็น เทวดาหรือมนุษย์หรือเป็นยักษ์ก็ดี เป็นบุรุษหรือสตรีแลคฤหัสถ์ แลบรรพชิตก็ดี บมิได้ว่า สุดแท้แต่ว่าใครรู้ใครเห็นใครถึงซึ่งพระธรรม คือพระนิพพานและมรรคผล คนทั้งปวงเหล่านั้นชื่อว่าพระอริยสงฆ์ทั้งสิ้น สมมุติสงฆ์นั้นได้แก่ภิกษุที่ทรงจตุปาริสุธศีล บำเพ็ญข้อปรนนิบัติ แต่ทว่ายังไม่ได้ถึงซึ่งพระนิพพานและมรรคผล คนทั้งปวงเหล่านั้นชื่อว่า สมมุติสงฆ์ แต่คนสองจำพวกนี้ แต่ล้วนเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น เมื่อคนจะคิดถึงพระสงฆ์ด้วยมณสิการกรรมฐานก็ดี หรือว่าจะถวายข้าว ของอันใดแก่พระสงฆ์ก็ดี ให้ระลึกถึงพระอริยสงฆ์แล้วแลกระทำจึงจะ ถูกต้อง แต่ทว่าจะบูชาพระอริยสงฆ์ต้องบูชาแก่หมู่ภิกษุทั้งปวง เพราะ ว่าพระอริยสงฆ์นั้นไม่มีผู้ใดรู้จัก ท่านอยู่ในที่ต่าง ๆ กัน คือว่าในมนุษย์โลก บ้าง ในเทวโลกบ้าง ในพรหมโลกบ้าง เป็นคฤหัสถ์บ้าง เป็นบรรพชิตบ้าง

ทำไมจะได้บูชาแก่ท่านเล่า พระพุทธเจ้าจึงอนุญาตว่า ใครจะบูชาแก่พระอริยสงฆ์ให้นำไปถวายแก่คนทั้งหลายที่ทรงเพศเป็นภิกษุ อันเป็นสาวกของพระองค์ ก็แต่จะให้คิดว่าจะบูชาแก่พระอริยสงฆ์แล้วถวาย จึงได้บุญมาก เหมือนหนึ่งได้ถวายแก่พระอริยสงฆ์เหมือนกัน แต่ทว่าเมื่อจะถวายให้เป็นสงฆ์นั้น ยากที่จะถูกต้อง เหมือนอย่างคนคิดว่าจะถวายข้าวของอันใดมีบัณฑิตเป็นต้นให้เป็นสงฆ์แล้ว แลไปเลือกนิมนต์เอาสงฆ์ใด ๆ ที่เป็นคนรู้จักชอบพอกันตามใจของตน แล้วถวายว่าถวายเป็นสงฆ์ ทำเช่นนั้นจะได้เป็นอันถวายแก่สงฆ์หามิได้ ก็เป็นอันให้แก่คนเหล่านั้นเอง เพราะว่าตนจะคิดให้แก่คนเหล่านั้น แล้วแลไปนิมนต์มาตามชอบใจของตนเอง เมื่อคนจะทำให้ถูกต้องนั้นอย่าให้คิดว่าจะให้แก่ใคร ๆ ให้ปลงจิตไปว่าจะบูชาแก่พระอริยสงฆ์อย่างเดียวแล้ว แลไปนิมนต์ภิกษุที่ท่านประชุมกันอยู่ตั้งแต่สี่รูปขึ้นไป แล้วแลนิมนต์ว่าข้าพเจ้าจะถวายบัณฑิตแก่พระสงฆ์ ประมาณพระองค์หนึ่งก็ดี สององค์ก็ดี ตามสติกำลังของตน ขอพระผู้เป็นเจ้าจงจัดให้ใครไปรับของนั้นเถิด ครั้นนิมนต์อย่างนี้แล้วแล ถึงเพลาท่านจะจัดให้ใคร ๆ ไปก็ดี ขึ้นตำมาตรวจศิษย์วัดอันอยู่ในอารามนั้นก็ดี อย่าพึงเสียใจ ถึงว่าท่านจะจัดให้มหาเถระไปก็ดี อย่าให้ตั้งใจ พึงกระทำเคารพให้เสมอกัน ด้วยคิดว่าเราทำเคารพแก่สงฆ์แล้วแลให้มา จึงจะเป็นอันถวายแก่สงฆ์ได้ ถ้าแม้ว่าเห็นศิษย์วัดเป็นต้นไปรับแล้วแลเสียใจก็ดี หรือว่าเห็นมหาเถระไปรับแลดีใจก็ดี ถึงว่าจะให้ข้าวของอันนั้นมาก็ไม่มีผลมาก เพราะว่าไปให้แก่คนเหล่านั้นเอง ถ้าว่าใครทำให้ถูกต้องตามคำที่วานี้แล้ว แลได้ถวายซึ่งข้าวของมีบัณฑิตเป็นต้น ก็คงมีผลมากยิ่งขึ้นกว่าได้ถวายแก่พระพุทธเจ้าเสียอีก ก็เมื่อคนจะบูชาพระสงฆ์ด้วยข้าวของมีรูปเทียนเป็นต้นในทีใด ๆ ก็ดี ให้คิดถึงพระอริยสงฆ์แล้วแล้ว อิมินา สักกาเรณ สังฆัสส ปุเชมิ แปลว่าตัวข้าขอบูชาพระสงฆ์ด้วยเครื่องสักการะนี้ เมื่อกราบนั้นก็ให้คิดถึงพระอริยสงฆ์แล้วแล้ว สังฆัง วันทามิ แปลว่าตัวข้าขอไหว้ซึ่งพระสงฆ์

เมื่อจะถวายข้าวของมีบัณฑิตเป็นต้น ก็เปลี่ยนไปตามข้าวของนั้น ๆ ถ้า
จะถวายผ้าผืนเดียวให้ว่า อิมัง จิวรัง สังฆัสส เทมิ สาธุ เม ภันเต สังโฆ
อิมังปิ จิวรัง ปฏิกคัณหาตุ มัยหัง ทิมรัตตัง หิตาย สุขาย แปลว่าตัวข้า
ขอถวาย ซึ่งผ้าผืนนี้แก่สงฆ์ ขอพระสงฆ์จงรับซึ่งจีวรผืนนี้ของตัวข้า เพื่อ
ให้เป็นประโยชน์ คือความสุขสันต์กาลนานเทอญ

(คัดจาก **มหามกุฏราชานุสรณีย์** ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย, ๒๕๑๑ คณะธรรมยุต และมหามกุฏราชวิทยาลัยจัดพิมพ์โดย
เสด็จพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติในสมัยครบ ๑๐๐ ปี จากวาระสวรรคต
พระบาทสมเด็จพระประเมนทรมหามกุฏ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑ ตุลาคม
๒๕๑๑)

ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระวิหาร

วัดปทุมวนาราม ราชวรวิหาร เมื่อแรกสร้างในรัชกาลที่ ๔

ปทุมวัน : สวนสระปทุม

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริถึงบริเวณนาหลวงแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ริมคลองบางกะปิ ในพื้นที่ทุ่งพญาไท ซึ่งเป็นที่ลุ่มต่ำมีน้ำขังตลอดเวลาและมีบัวขึ้นอยู่ทั่วไป บริเวณดังกล่าวเป็นที่อยู่ของชาวล้านช้างที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาตั้งแต่สมัยกบฏเจ้าอนุวงศ์จึงมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารทำนาประกอบอาชีพกัน มีพระราชประสงค์จะทำที่แห่งนั้นให้เป็นรมณีสถานนอกพระนคร สร้างสระบัวอันงดงามเพื่อเป็นที่เสด็จประพาสสำราญพระราชหฤทัยในยามว่างจากพระราชกิจ ในทำนองเดียวกับที่พระอินทร์ทรงสร้างสระโบกขรณีไว้ในทิศต่างๆ รอบเมืองไตรดรงค์สี่ทิศละ ๒ สระ ดังปรากฏคำพรรณนาในหนังสือไตรภูมิโลกวิจนัยกถาว่า “ในสระนั้นประดับดาษด้วยปญฺจพิธปทุมชาติสีขาว สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีหงสบาท บ้างดุม บ้างบาน กลีบนั้นหอมหวานเพื่องฟังบำรุงบำเรอจิตแห่งเทวบุตรแลเทวธิดาให้พิศวาสพิศวง ดอกปทุมชาติบางหม่อนั้นก็มีกลีบแลเกสรอันร่วงลง เจริญขึ้นเป็นฝักอ่อน ฝักแก่ฝักเพสลาด ผลบัวนั้นเอมโอชประหลาดอร่อยรส ทั้งรากแลเหง้าบัวนั้นก็ปรากฏเป็นทิพยรสอร่อยยิ่ง ที่จะชมก็งาม ๆ ทุกสิ่ง พิศไหงงามนั้น ที่จะสูบดมก็หอมล้ำกระแจะจันทร์ หอมชื่นหอมน่ารัก ที่จะเก็บเอามาบริโภคเป็นภักษาภักีร่อยเลิศ เหตุฉะนั้นสระนั้น จึงเป็นที่ชื่นชมยินดีแห่งหมู่อมรเทพทั้งหลายทุก ๆ ถ้วนหน้า นิกรเทพทั้งหลายย่อมชักชวนกันมาเล่นหัวร่อร์เร็นขึ้นบานเป็นผาสุกภาพสำราญพระทัยในันทาโบกขรณีนั้น เป็นนิจนิรันดร์บมิได้รู้ขาด”

เหตุการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริครั้งนั้น ปรากฏความในพระราชพงศาวดารมีใจความว่า เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๙๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ หรือที่เรียกกันเป็นลำลอง สมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อยเป็นแม่กอง ให้พระยาสามภพพ่าย (หนู) เป็นนายงาน

ตกลงจ้างเงินชุดลอกสระกว้าง ๒ สระ สระทางด้านเหนือเรียกว่า สระใน สระทางด้านใต้ เรียกว่า สระนอก ติดต่อกัน ปลูกบัวพันธุ์ต่างๆ ไว้ในสระทั้งบัวสาย บัวผัน บัวเผื่อน บัวหลวง แล้วทำเป็นเกาะน้อย เกาะใหญ่ลดเลี้ยวกันไป บนเกาะปลูกพืชผัก พรรณและไม้ดอก หากที่หลวงไม่พอให้ซื้อที่ราษฎรเพิ่มเติมต่อไปอีก ทางฝั่งเหนือของสระในกำหนดเป็นเขตหวงห้ามส่วนพระองค์ชกกำแพงล้อมรอบ ข้างในปลูกโรงเรือนชั้นเป็นพระที่นั่งสำหรับประทับแรม ๑ องค์ พลับพลาสำหรับเสด็จออกโรงละคร เรือนฝ้ายในเป็นที่พักแรมของเจ้าจอม โรงครัวข้างในและโรงครัวเลี้ยงขุนนางข้างหน้า ส่วนสระนอกอนุญาตให้เป็นที่เล่นเรือของข้าราชการและราษฎรทั่วไป รมณีสถานแห่งนี้พระราชทานนามว่า ปทุมวัน คำนี้แปลว่า ป่าบัวหลวง แต่เนื่องจากชุดไว้เป็นสระอย่างงดงามจึงเรียกกันอย่างล้าลองว่า สระปทุม ส่วนบริเวณที่ประทับพระราชทานนามว่า วังสระปทุม

ครั้นสร้างวัดและสร้างสระปทุมเสร็จเรียบร้อยแล้ว เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๐ ตรงกับแรม ๔ ค่ำ เดือน ๗ พระองค์ก็เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคมาประทับแรมที่ วังสระปทุมเป็นครั้งแรก ถึงแก่อต้องมีหมายกำหนดการเสด็จประพาสหัวเมือง

ปทุมวนาราม : วัดสระปทุม

เมื่อสร้างสระบัวเสร็จแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดขึ้นที่ด้านทิศตะวันตกของสระนอก เพื่อพระราชทานพระราชกุศลแก่สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระราชทานนามว่า วัดปทุมวนาราม แต่ชาวบ้านมักเรียกว่า วัดสระปทุม หรือ วัดสระ เมื่อสร้างหมู่กุฏิเสร็จไปบ้าง ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ อาราธนาพระครูช่อกล่า ซึ่งเคยเป็นพระฐานานุกรมเมื่อครั้งที่ทรงผนวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารมาเป็นเจ้าอาวาส พระราชทานสมณศักดิ์เป็นที่ พระครูปทุมธรรมธาดา แล้วนิมนต์พระภิกษุฝ่ายธรรมยุติกนิกายมาจำพรรษาด้วย และได้พระราชทานข้าพระจำนวนหนึ่งสำหรับปฏิบัติอุปฐากพระภิกษุอีกด้วย

ครั้นถึงเดือน ๑๒ น้ำมาก สระบริเวณดังกล่าวจึงมีสภาพงดงามน่าเพลิดเพลินใจ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับอยู่ ๒ ราตรีบ้าง ๓ ราตรีบ้าง ให้เจ้าจอมข้างในลงเรือพายเก็บดอกบัวและพรรณไม้

พรรณผัดก ซึ่งกันขึ้นเรือสำปั้นน้อย นอกจากนั้นยังทรงพระราชศรัทธาจะให้พระสงฆ์
ในพระอารามอื่นๆ ได้ชมธรรมชาติอันงดงามบ้าง จึงทรงนิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะ
จากพระอารามต่างๆ เข้าไปนิเทศาตโดยเรือสำปั้นทุกๆ เวนที่เสด็จประพาสและ
ประทับแรมโดยเฉพาะ

ถ้าเป็นฤดูน้ำในสระปทุมนั้น ก็เหมือนสระสวรรค์อันชะลอมมาตั้งอยู่ในเมือง
มนุษย์ ผู้ใดได้พบเห็นกันนับเป็นบุญตาและบุญตัว น้ำในสระจะเอ่ออาบเสมอขอบฝั่ง
และแลไปเบื้องหน้าเกาะต่างๆ ที่โปรดให้สมเด็จพระยวงค์น้อยกับพระยาสามภพ
พายประดิษฐ์ขึ้นนั้นแลสลัปล้าง ลงเกาะหมู่ไม้เข้าปกคลุมครึ้มเหมือนกับธรรมชาติ
มาช่วยส่งเสริมให้งดงามยิ่งขึ้น เวลาค่ำให้มีผ้าป่า และมีละครข้างใน (หมายถึง
ละครใน) ที่พระราชวังนั้นบ้าง ก็ยามนั้นแล บรรดาเจ้าจอมหม่อมห้ามต่างลงเรือ
แต่ละลำ แต่งกายโอ้อ่าหอมฟุ้งไปด้วยเครื่องร่ำ กำยาน สุกันธรส และโดยเฉพาะ
ขณะใดที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรือข้าทูลละอองธุลีพระบาทนำวงสัควา
ดอกสร้อยเข้าไปลอยลำขั้บร่องโอดพัน มีโทนทับกับฉิ่งตีเป็นจังหวะด้วยแล้ว
ยามนั้นก็สุดที่จะเปรียบสระปทุมกับสิ่งใดๆ ในเมืองมนุษย์ได้ เสียงขั้บกล่อมโอดโดย
โหยหวานเสียงโทนทับทำทวยเร่งจังหวะเสียงร้องดอกสร้อยแก่กัน และยามย่ำค่ำเรือ
ทุกลำต่างจุดประทีปสว่างไสวพร่างพรายสะท้อนแสงลงในสระเป็นประกายงดงามยิ่งนัก
อุปมาเหมือนชะลอสระอโนดาชแห่งสวรรค์ชั้นวิมานแมนลงมาตั้งอยู่ ณ ที่นั้น เป็น
ดังนี้ทุกๆ ปี

ครั้งนั้นเป็นที่เลื่องลือในความสนุกสนานกันมากทั้งเจ้าจอมหม่อมห้าม และ
บรรดาข้าราชการ อำมาตย์ ราชเสวก เมื่อเอ่ยถึงสระปทุมแล้วหมายถึงความรื่นรมย์
เป็นอย่างยิ่งสำหรับสมัยนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงสำราญ
พระราชหฤทัยด้วยดุจกัน

ครั้นการก่อสร้างวัดเสร็จจงเป็นส่วนใหญ่ ณ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๕ ค่ำ ตรงกับ
วันอังคารที่ ๑ ธันวาคม ๒๕๐๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
พระราชดำเนินโดยกระบวนเรือพยุหยาตราทางชลมารคไปเชิญพระใส และพระแสน
มาจากวัดเขมาภิรตาราม นนทบุรี แล้วแห่แหนมาประดิษฐานในพระอุโบสถ วัด
ปทุมวนาราม

พระใส หรือ พระสายน์นี้ได้มาจากเมืองเวียงจันทน์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐ ในรัชกาลที่ ๔ ในครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ตำนานพระสายน์วัดสระปทุม เป็นภาษาบาลีแล้วทรงแปลเป็นภาษาไทย ดังจะได้อัญเชิญบางตอนมาเป็นธรรมทานแก่ผู้ใฝ่รู้นี้

สายนาติ วุดตุนามา ได้มีชื่อกล่าวแล้วว่า “สายน์” ดังนี้ ...

พระปฐมมาแห่งองค์สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคพระพุทธรูปเจ้านี้ อันประดิษฐานอยู่แล้วในที่นี้ ได้สร้างไว้นานแล้วด้วยวิญญูโลหอันเจือกกัน อย่างดีแท้มีน้ำหนักมากเปนแห่งสนิทแท้ เกลี้ยงเกลาคดีเหลืองามคล้ายกับสีทอง ก็แต่ว่าจะทำอย่างไรได้เราทั้งหลายไม่ทราบชั้วว่า ได้สร้างขึ้นด้วยเหตุไร ได้สร้างในที่ไหน ได้สร้างขึ้นเมื่อไรรู้ได้แต่ว่า เปนหัตถกรรมของช่างลาวแท้ ได้ประดิษฐานอยู่แล้วในลาวราชรัฐ ...

นอกจากเป็นพระพุทธรูปที่มีลักษณะงดงามแล้ว ยังมีคุณวิเศษในด้านยังความชุ่มชื้นให้แก่แผ่นดิน ดังความในพระราชนิพนธ์ดังนี้

พระปฐมมาเจ้านี้ มีมหิทธิเปนอันงามฉั้นโต กิตติศัพท์ทั้งหลายอันชนประจำเมืองทั้งหลายแม้มาก ในเมืองมหาชยปุรเปนต้นทั้งหลายได้กล่าวแล้วฉั้นนั้นว่า ฝนแล้งจะพึงมีในกาลใด ถ้าหากว่าพระปฐมมาเจ้านี้ ได้บูชาแล้วในสถานอันสะอาดในที่แจ้ง ครั้นเมื่อการขอเพื่อให้ฝนตกได้ทำแล้ว ฝนก็ย่อมตกโดยชอบ ยังอัญญทั้งหลายมีเขากลับเปนต้นให้ถึงพร้อมได้ ย่อมนำเมตน์ให้สำเร็จโดยอนุภาพแห่งพระปฐมมาเจ้านั้น ในกาลนั้นแท้

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ โปรดให้ราชเสวกซึ่งเป็นเจ้าลาวโสณนังกูร (หน่อคำ) ไปเชิญมาไว้ในพระนคร ด้วยแต่เดิมอยู่ในถ้ำไม่มีคนดูแลรักษา ดังความในพระราชนิพนธ์ดังนี้

เจ้าลาวโสณนังกูรนั้นได้ไปถึงลาวราชรัฐในกาลนั้น ได้ฟังกิตติศัพท์แห่งพระสายน์ปฐมมาเจ้าอันแม่ไปเปนอันงาม ครั้นไปถึงเมืองมหาชยปุรแล้ว ได้เห็นพระพุทธรูปชื่อสายน์ ในที่นั้นด้วยตนเอง อันประดิษฐานอยู่เปนอันดีในคูหา มิได้มีอารักขา มีประชุมชนเปนอันมาก หากบูชาแล้วโดยกาลานุกาล จึงกล่าวอ้างพระรายนามเชิญเอาพระปฐมมาเจ้านั้นมา โดยราชานุภาพของพระเจ้ากรุงสยาม ครั้นถึงพระนครนี้แล้ว กราบทูลประวัติทั้งปวงแล้ว ทูลเกล้าฯ ถวายแต่พระราชเจ้า

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ประดิษฐานไว้เป็นพระพุทธรูป
ปฏิมาประธาน ณ วัดปทุมวนาราม ดังนี้

ในกาลนั้นฝ่ายว่าสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎมหาราชเจ้า ผู้ทรงพระ
มหาอุสาหาผู้ทรงเลื่อมใสแล้วในพระพุทธศาสนา จึงทรงสร้างพระวิหารนี้ขึ้นในที่ลุ่ม,
อันเป็นรมณีสถาน ชานานชื่อว่า วัดปทุมวันนี้ ได้ยั้งวัดอุทกทั้งหลายทั้งปวงให้ประ-
ดิษฐานอยู่

ครั้นเมื่อปฏิมาอันพระองค์ได้สร้างแล้วในชั้นทสิมานี้ สมเด็จพระเจ้า
ชนาธิปราชได้เชิญพระพุทธรูปชื่อ สายน อันงามนี้ ที่พระองค์ได้แล้วโดยอานาภาพ
อย่างนี้ให้เป็นประธานเจดีย์ ประดิษฐานไว้ ได้ทรงทำการบูชาแก่พระปฏิมาเจ้านั้น
ประกอบในกาลอันเนื่องนิตย์

ขอเทพดาเจ้าทั้งหลายก็ดี มนุษย์ทั้งหลายก็ดี หรือ คฤหัสถ์แลบรรพชิต
ทั้งหลายแม่ทั้งปวง ผู้ที่นับถือซึ่งวัดอุทกพิพัทธาภิรัตนเป็นต้น ได้มาแล้วมาแล้วในที่นี้
จงพากันมนัสการโดยชอบเถิด จงพากันบูชาซึ่งพระปฏิมาเจ้ามีสมญาว่า สายน นี้
เป็นพุทโธเทสิกเจดีย์ตามควรแก่กำลังเถิด จงอนุโมทนาซึ่งพระราชบุญทั้งหลายที่
พระองค์ได้ทรงทำแล้วโดยอนุเคราะห์ ด้วยประการนั้น ของพระราชเจ้า ผู้ใคร่ต่อ
ประโยชน์แก่อุศลแก่โลกทั้งหลายทั้งปวงเถิด

ส่วนพระแสนนั้นก็พระพุทธรูปเก่าที่มีความศักดิ์สิทธิ์มาก จนเป็นที่
เลื่องลือเช่นเดียวกัน แต่เดิมอยู่ในถ้ำแขวงเมืองมหาชัย ประเทศลาว ไม่มีผู้เฝ้ารักษา
ได้อัญเชิญมาฝั่งไทยในคราวเดียวกับพระใส เมื่อแรกที่อัญเชิญยังวัดปทุมวนาราม
นั้นประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถก่อน ต่อมา พ.ศ. ๒๔๐๘ จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ย้าย
ไปยังพระวิหาร ประดิษฐานอยู่ด้านหน้าพระเสริม

พระเสริม เป็นพระพุทธรูปปฏิมาประธานในพระวิหารเป็นพระพุทธรูปที่นับถือ
กันว่าศักดิ์สิทธิ์อีกองค์หนึ่ง มีพุทธศิลป์ที่งดงาม ตามประวัติว่าเป็นฝีมือช่างศรี-
สัตตนาคนหุต(ลาว) ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อมีกบฏในเมืองเวียงจันทน์(กบฏเจ้าอนุวงศ์)
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพล
ยกทัพขึ้นไปปราบ โปรดให้อัญเชิญพระเสริมเข้ามาที่วัดโพธิ์ชัย แขวงเมืองหนองคาย

ซุ้มประตูกำแพงแก้วรอบพระอุโบสถและพระวิหาร ปั้นลมประดับ
ตกแต่งด้วยปูนปั้นรูปดอกบัว ตลอดจนหน้าบันของซุ้มประตู
ก็ประดิษฐ์ลายดอกบัวไว้อย่างงดงาม ประตูนี้เป็นทางเข้าที่จะนำ
เข้าสู่พระอารามที่มีการตกแต่งประดับประดาด้วยลวดลายของ
ดอกบัวไว้หลากหลายที่สุด ซึ่งมีทั้งในแนวแสดงคตินิยม แนวเล่า
เรื่อง แนวเหมือนธรรมชาติ และลวดลายประดิษฐ์

เสมาหินสลักเป็นรูปดอกบัว ประดับอยู่
บนฐานบัว (บัว)

ปูนปั้นเป็นรูปดอกบัว กอบัวแบบต่างๆ
ตกแต่งตามบันลุ่ม และหัวเสา

ปูนปั้นเป็นลายดอกบัวและลายเฟื่องอุบะประดับรอบฐานพระเจดีย์
ซึ่งภายในประดิษฐานพระพุทธรูปจำลองหินอ่อน และพระพุทธร
ไสยาสน์หินอ่อนซึ่งได้มาจากลังกา

หน้าบันด้านหลังของพระวิหาร เป็นปูนปั้นผูกหลายต่างไปจากด้านหน้าและตอนล่างเป็นกอบัวแทนรูปเทพชุมนุม

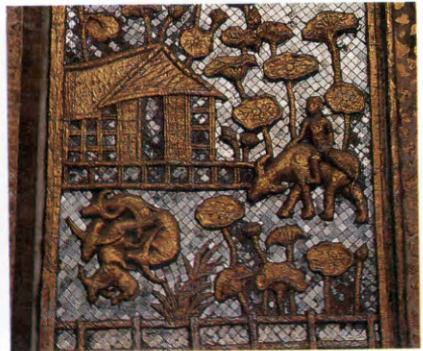

ซุ้มประตูประอุโบสถ เป็นปูนปั้นปิดทองเป็นรูปมงกุฎวางบนพาน โดยรอบประดิษฐ์ลวดลายดอกบัว

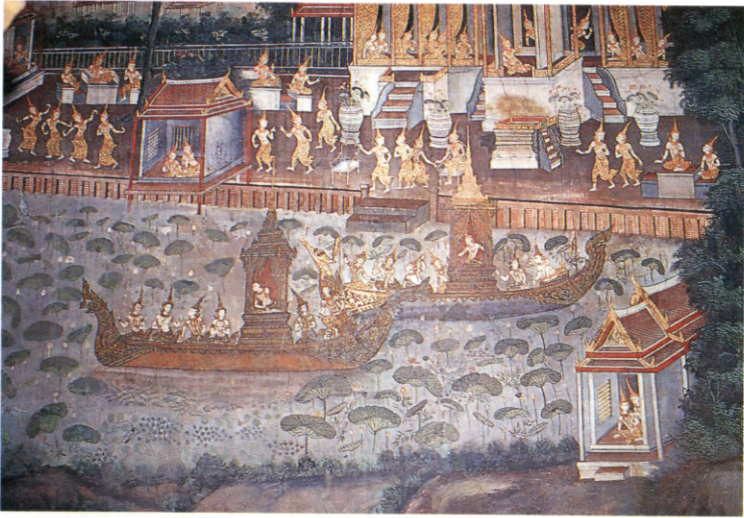

ซุ้มประตูประวิหารเป็นปูนปั้นยอดมงกุฎปิดทองประดับกระจกสี ผูกหลายเป็นดอกบัวอีกแบบหนึ่ง

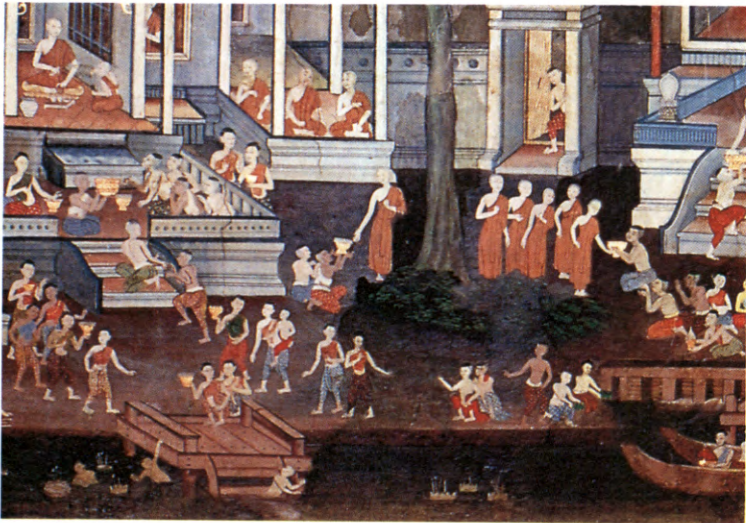

บานประตูพระอุโบสถ ไม้แกะปิดทองประดับกระจกเป็นภาพชีวิตของประชาชนที่อาศัยอยู่ที่ทุ่งพญาไทในอดีตก่อนที่จะมีการสร้างวัดพุทธมณฑล ชาวบ้านอยู่ในอิริยาบถต่างๆ บ้างก็ไถนา บ้างก็เลี้ยงควาย บ้างก็ตกปลา บ้างก็หาบของ บ้างก็เก็บบัว บ้างก็พักผ่อนในบ้าน ฯลฯ นับเป็นศิลปะที่ลักษณะและเนื้อหาแปลกตาจากที่พบทั่วไป

จิตรกรรมฝาผนัง (ตอนบน) ภายในพระอุโบสถ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการเสด็จ
ประพาสสวนสระปทุมในรัชกาลที่ ๔ ในสระมีเรือพระที่นั่งหลายลำ ริมฝั่งมีศาลา
ที่ประทับ ในสระเต็มไปด้วยบัวหลายพรรณ

จิตรกรรมฝาผนัง (ตอนล่าง) พระอุโบสถ เป็นภาพชีวิตชาวบ้านที่มาทำบุญใน
เทศกาลออกพรรษาและลอยกระทง ที่วัดปทุมวนารามในสมัยอดีต

พระใส พระพุทธรูปปฏิมาประธานในพระอุโบสถ เป็นพระพุทธรูปปางชนะมาร ประทับบนบัลลังก์บัวหาย ชุ่มพระพุทธรูปเป็นไม้แกะรูปพญานาค รอบๆ ผูกเป็นลายบัว ผนังด้านหลังพระประธานมีจิตรกรรมเป็นรูปส่วนหนึ่งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เห็นดอกบัวขนาดใหญ่ ๗ ดอก แต่ละดอกมี ๗ กลีบ และมีนางอัปสร ๗ นาง กำลังร่ายรำ ทำนองเดียวกับที่ปรากฏบนเศียรของช้างเอราวัณของพระอินทร์

บานประตูด้านนอกของพระวิหาร
ลายไม้แกะปัดทองประดับกระจกผูก
ลายเป็นรูปดอกบัวก่อบัวอย่างงดงาม

บานประตูด้านในพระวิหาร เป็นจิตร-
กรรมเขียนสีทำนองทวารบาล รูปพญานาค
แปลงเป็นมนุษย์ผู้ขึ้นมาในสระบัว

จิตรกรรมเขียนสีประดับเส้าพระวิหาร
เป็นภาพดอกบัวประดิษฐ์เป็นแบบลาย
ก้านแย่ง

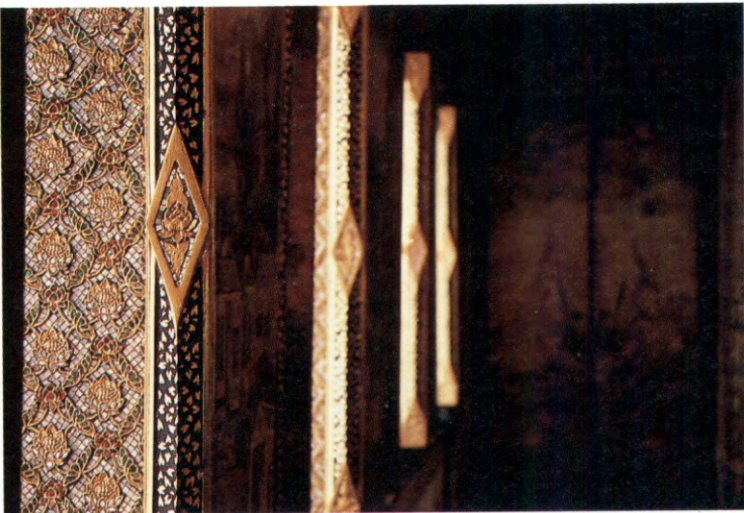

ลายบัวปิดทองล่องชาด บนเพดาน
ของพระอุโบสถและพระวิหาร จัดใน
รูปแบบดาวล้อมเดือน

เสาในประธานภายในพระวิหาร ส่วนกลางมีจิตรกรรมเขียนสี เป็นภาพพระภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา นั่งพนมมือเฝ้าพระพุทธเจ้า นอกนั้นมีลายดอกบัวและกลีบบัว ตกแต่งเป็นชั้นๆ ตลอดจากพื้นถึงเพดาน

บานหน้าต่างด้านในของพระวิหาร เป็นศิลปะปิดทองประดับกระจกสี ผูกสายเป็นดอกบัวก้านแย่ง

และเชิญเข้ามาในพระนครในรัชกาลที่ ๔ ครั้นเมื่อสร้างวัดปทุมวนารามแล้ว จึงโปรดให้อัญเชิญมาประดิษฐานเป็นพระประธานอยู่ในพระวิหาร

นอกจากพระพุทธรูปที่สำคัญ ๓ องค์แล้ว ยังมีปูชนียวัตถุอีกอย่างหนึ่งที่ได้มาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๔ นั่นคือพระศรีมหาโพธิ์ ใน พ.ศ. ๒๔๐๗ สมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียแห่งราชอาณาจักรอังกฤษ โปรดให้ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ประเทศอินเดีย เชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยามาทูลเกล้าฯ ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาทรงเพาะเมล็ดในหังอกงามขึ้นอีกหลายต้น แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญไปปลูกไว้เป็นที่สักการบูชา ณ วัดหลวงที่สำคัญหลายแห่ง ในจำนวนนั้นมีวัดปทุมวนารามอยู่ด้วย จึงมีการสร้างอาคารล้อมไว้เป็นพิเศษ เรียกกันว่า เรือนพระศรีมหาโพธิ์ นับได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญยิ่งอีกอย่างหนึ่ง เพราะเป็นครั้งแรกที่ประเทศไทยได้หน่อพระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยา ซึ่งเป็นดินแดนที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ แทนที่จะเป็นหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากลังกาดังเช่นในกาลอดีต

อนึ่ง การที่ได้โปรดให้นิมนต์พระราชอาคันตุกะมารับบิณฑบาตในเวลาที่สุดจประทับแรมนั้น ได้โปรดให้ยกเลิกไปเมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๙ แต่ดูหน้าน้ำเดือน ๑๑ สิ้นฤดูพรรษายังเสด็จทอดพระกรฐินพระราชทานและยังมีการร้องรับขับคลอสังฆวาและดอกสร้อยอยู่อีกตลอดรัชสมัย

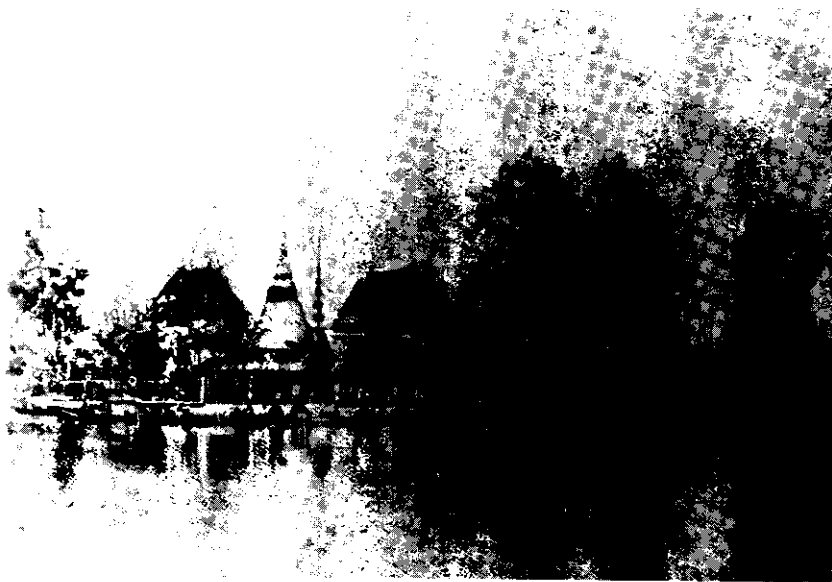
แม้ว่าการสร้างวัดปทุมวนารามจะเสร็จสิ้นลง และทรงพระราชดำริจะให้จัดงานสมโภชในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ แต่บังเอิญสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีสวรรคตเสียก่อน ประจวบกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชนิธิยกิจเกี่ยวกับการบ้านการเมืองมากมายหลายด้าน งานฉลองสมโภชจึงงดไปแล้วไปจัดสมโภชกันใน พ.ศ. ๒๔๑๐

ณ วันจันทร์ที่ ๒ ธันวาคม ๒๔๑๐ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑ ปีเถาะ เวลาบ่ายได้จัดกระบวนแห่พระพุทธรูป ผ้าไตร เครื่องอัฐบริขารลงเรือเอกไชย แต่หน้าพระที่นั่งชลังคพิมาน กระบวนแห่เรือเอกไชยบุษบกลำหนึ่ง เรือตั้ง ๕ คู่ เรือกราบ ๒ เรือศรี ๒ ณ เดือน ๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ๑๒ ค่ำ ๑๓ ค่ำ เวลาบ่าย พระสงฆ์ ๑๐๘ รูป เจริญพระพุทธมนต์ที่พระอุโบสถ ๒๐รูป พระวิหาร ๗๓ รูป ที่พระศรีมหาโพธิ์ ๑๕ รูป

ขึ้น ๑๒ ค่ำ ๑๓ ค่ำ ๑๔ ค่ำ เวลาเช้าพระสงฆ์รับพระราชทานฉันทั้ง ๓ วัน
ถวายไทยทานแก่พระสงฆ์เป็นอันมาก ณ วันขึ้น ๑๔ ค่ำ ตั้งบายศรีแก้ว บายศรีทอง
บายศรีเงิน บายศรีตอง เวียนเทียนสมโภช มีพระธรรมเทศนาด้วยวันละหนึ่งกัณฑ์
ซึ่งแสดงโดยพระราชาคณะ สำหรับของไทยทานจัดเป็นกระจาด ๓ ชั้น กระจาดละ
๔ ตำลึง มีผลกล้วยพฤษภทั้งทาน ๔ ต้น ๆ ละชั่ง

ส่วนการละเล่นสมโภช มีโขน หุ่น ละคร จั้ว ไม้ต่า ไม้สูง ๓ วัน เวลาค่ำมี
หนังมีระथाสูง ๑๒ วา ๖ ระथा และดอกไม้เพลิงต่างๆ ๔ คิน ชาวประชาทั้งชาวกรุง
และชาวชนบททั้งใกล้และไกล ต่างไปร่วมงานฉลองบำเพ็ญกุศลครั้งนี้อย่างล้นหลาม
และได้รับความสนุกสนานรื่นเริงโดยทั่วกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้เสด็จไปเป็นประธานในงานตลอด ๕ ราตรี และได้ประทับแรมที่วังสระปทุม
ครั้นถึงวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๒ ตรงกับวันพฤหัสบดีที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๐
งานฉลองวัดปทุมวนารามได้สิ้นสุดลง และพระองค์ได้เสด็จนิวัติคืนสู่พระนคร

วัดปทุมวนารามยามฉลอง (ภาพ : หอดจดหมายเหตุ)

วัดปทุมวนารามนอกจากจะมีความสำคัญมาก ดังจะเห็นได้จากประวัติ
แรกสร้างแล้ว ในกาลต่อมายังมีความสำคัญในส่วนอื่นอีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็น
ที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิ พระราชสรีรางคารและพระอัฐิของพระเจ้าอยู่หัวและพระ
ราชวงศ์หลายพระองค์มี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล สมเด็จพระศรี
สวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดช
วิกรม พระบรมราชชนก สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เป็นอาทิ แต่
เนื่องจากการขยายตัวของบ้านเมือง และการปรับปรุงพื้นที่เป็นลำดับมา ทำให้สภาพ
ของวัดเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเป็นอันมาก ปัจจุบันจึงมีเพียงสระบัวกับเขามอเล็กๆ
และอ่างบัวให้เห็นเป็นที่ระลึกถึงความงามของปทุมวนา หรือสวนบัวในอดีตให้
คนรุ่นหลังได้เห็นบ้าง

(เรียบเรียงจากประวัติวัดปทุมวนาราม ราชวรวิหาร ในหนังสือที่ระลึกกฐินพระ
ราชทาน กรมศุลกากร พ.ศ. ๒๕๓๕. วัดปทุมวนาราม. สำนักพิมพ์เมืองโบราณจัด
พิมพ์ พ.ศ. ๒๕๓๙. วัดสำคัญ กรุงรัตนโกสินทร์. คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุง
รัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึก พ.ศ. ๒๕๒๕. เรื่องพระปฐมเจดีย์
กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่ ๒๕๐๖ และ สืบพระศาสนาในอินเดีย พระนิพนธ์
สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ)

ก้านบัวบอกลึกต้น
มารยาทส่อสันดาน
โจดฉลาดเพราะคำขาน
หย่อมหญ้าเหี่ยวแห้งเรื้อ

ชลธาร
ชาติเชื้อ
ควรทราบ
บอกร้ายแสดงดิน

สุภษิตโลกนิติคำโคลง

ดอกบัว : จากกลางสระสู่พระอาราม

ดอกบัวเป็นดอกไม้ที่พบเห็นอยู่ในที่ทั่วไปทุกหนแห่ง รูปร่างดอกงดงาม มีหลายสี บางชนิดมีกลิ่นหอม คนไทยโดยเฉพาะพุทธศาสนิกชนมักถือกันว่าดอกบัวเป็นดอกไม้บูชาพระ

ดอกบัวมีชื่อเรียกในภาษาไทยมากมาย เช่น บัวหลวง บัวสาย บัวผัน บัวเผื่อน บัวซาบ บัวเข็ม อุบล ปทุม ปัทมา กมุต โกมุต โกสม บงกช จงกล จงกลนิคมล นิลูบล นิโลตบล โภกนุต บุนทริก สัตตบุษย์ สัตตบรรณ สัตตบงกช ลินจงสาโรช ฯลฯ ชื่อเหล่านี้บางชื่อมีความหมายถึงชนิดของบัวที่แตกต่างกัน

ชนิดของบัว

บัว แบ่งออกเป็น ๒ ตระกูลสำคัญ คือ

๑. **อุบลชาติ (Nymphaea)** หมายถึงบัวพันธุ์ที่มีลำต้นและก้านเรียบเกลี้ยง ไม่มีตุ่ม ลำก้านอ่อน แต่เหนียว จึงสามารถชูดอกพื้้น้ำเพียงเล็กน้อย มีทั้งที่ขึ้นเองตามธรรมชาติและที่เพาะพันธุ์ปลูกไม่ว่ากว่า ๔๐๐ ชนิด ดอกมีขนาดแตกต่างกัน กลีบดอกเรียวยาว มีหลายสี และมีทั้งที่บานกลางวัน และบานกลางคืน นอกจากนั้นบางชนิดยังมีกลิ่นหอมอีกด้วย บัวในตระกูลนี้ใช้ประโยชน์อื่นๆ ได้บ้าง เช่น ก้านของบัวสายนำมารับประทานเป็นอาหาร หัวของบัวขมและดอกบัวสาย ใช้ทำยา โดนดบัว (ฝัก) มีเมล็ดเล็กๆ รับประทานได้

บัวกินสาย มีดอกใหญ่ มีกลีบยาวปลายมนเล็กน้อย ดอกมีสีขาว กลีบด้านริมนอกเป็นสีชมพูเรื่อ บานเวลากลางวันเมื่อแดดเริ่มออก หุบเวลาเย็น คนไทยรู้จักบัวสายเป็นอย่างดี เพราะพบทั่วไปตามทุ่งนา จึงนิยมเก็บก้านดอกมารับประทานเป็นอาหาร เรียกกันว่า สายบัว เช่น ลวกเป็นผักจิ้ม นำมาผัด หรือต้มกะทิกับปลาสด

บัวแดง ดอกมีขนาดใหญ่สีแดง เริ่มบานเวลาค่ำและหุบลงในเวลาเช้า เรียกว่า รัตตอุบล (รัตต แปลว่า แดง) หรืออาจเรียกว่า สัตตบรรณ ก็ได้

บัวขาว ดอกมีขนาดใหญ่สีขาวปลอด มีกลิ่นหอม บานเวลาค่ำเช่นกัน ในภาษากรีกเรียกว่า เศวตดอบูล (เศวต แปลว่า ขาว) หรืออาจเรียกว่า สัตตบุษย์ กมุท โคมุท โกเมท

บัวขาว ดอกมีขนาดใหญ่สีม่วงคราม มีกลิ่นหอม บานตลอดช่วงกลางวัน ในภาษากรีก เรียกว่า บัวนิล (นิล แปลว่า สีขาว สีน้ำเงิน สีเขียว สีดำ) นิลดอบูล นิลบูล นิลโดบล

บัวผัน ดอกมีขนาดเล็ก มีกลิ่นหอม บานกลางวัน เมื่อเริ่มบานเป็นสีครามอ่อน แล้วจะค่อยๆ เปลี่ยนเป็นสีม่วง และชมพู ตามลำดับ สามารถนำหัวมารับประทานได้ สายของบัวชนิดนี้อาจจะนำมารับประทานดิบๆ เป็นผักจิ้ม แต่ไม่ใช่ผักหรือแกง

บัวเผื่อน ดอกมีขนาดเล็ก สีขาวซีด มีกลิ่นหอม และไม่เปลี่ยนสี ดอกบานในเวลากลางวัน มีกลิ่นหอม

บัวสุทธาสินี ดอกมีขนาดใหญ่ มีสีหลากหลายคือ สีม่วง น้ำเงิน ฟ้า ครามอมม่วง กุหลาบแก่ หลังกลีบด้านนอกมีสีเขียว โคนเกสรมีสีเหลือง มีกลิ่นหอมจัด มีถิ่นกำเนิดอยู่แถบแอฟริกา พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาถ ทรงนำพันธุ์มาจากชวา ด้วยเหตุนี้ ศาสตราจารย์ กลิน สุตตะพันธ์ จึงตั้งชื่อบัวนี้ตามพระนาม

๒. ปทุมชาติ (Nelumbo) คนไทยมักเรียกว่า บัวหลวง เป็นบัวชนิดที่มีก้านแข็ง เพราะ มีตุ่มและหนาม ชูก้านดอกพ้นน้ำได้สูง หน้าใบไม่เปียกน้ำ ดอกมีรูปร่างเป็นพุ่มสวย มีทั้งที่มีกลิ่นหอมอ่อนๆ และกลิ่นหอมจัด บานในเวลากลางวัน เมื่อดอกบานแล้วจะเบะออก เกสรหอม เมื่อเกสรร่วงมองเห็นฝักใหญ่ มีเมล็ดกลม นูนขึ้นมา บัวหลวงขึ้นอยู่ในที่ทั่วไปตามลำคลองหนองบึง พุทธศาสนิกชนนิยมนำดอกบัวหลวงมาบูชาพระ และนำมาปักแจกันตกแต่งอาคารบ้านเรือน นอกจากนั้นยังนำส่วนอื่นๆ มาใช้ประโยชน์เกือบทุกส่วน เช่น เหง้าบัวหรือรากบัว นำมาต้มน้ำรับประทานแก้ร้อนใน กระหายน้ำ ใช้เชื่อมน้ำตาลรับประทานเป็นของหวาน นำมาชุบแป้งทอดเป็นของว่าง ใบบัวแก่นำมาใช้ห่อของแทนใบตอง ใบอ่อนนำมารับประทานเป็นผักจิ้ม กลีบดอกนำมาผึ่งแห้ง รีดให้เรียบใช้มวนบุหรี่ไทย บางคนนำมาต้มน้ำรับประทานเป็นยา เกสรตัวผู้เป็นเส้นสีเหลือง นำมาตากแห้งเป็นสมุนไพร ใช้

ปรุงยาไทย เช่น ยาหอมบำรุงหัวใจ บำรุงประสาท และเป็นยาชูกำลัง เมล็ดบัวใช้รับประทานทั้งดิบและนำมาผสมอาหารคาว ตลอดจนนำมาต้มน้ำตาลเป็นของหวาน และเคลือบน้ำตาลแห้ง มีสรรพคุณบำรุงครรภ์ และบำรุงกำลัง ดีบัวมีสารอัลคาลอยด์ ซึ่งมีสรรพคุณช่วยขยายหลอดเลือดที่ไปเลี้ยงหัวใจ

บัวหลวง มีหลายพันธุ์ มีที่สำคัญดังนี้

บัวหลวงสีชมพู ดอกมีขนาดใหญ่ สีชมพู เป็นพันธุ์ที่ขึ้นแพร่หลายทั่วไป คนไทยน่าจะคุ้นเคยกับบัวหลวงพันธุ์นี้มากที่สุด เพราะขึ้นในธรรมชาติทั่วไป ในภาษากรีกมีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น ปทุม ประทุมมาลย์ ปัทมา โภกนุด

บัวหลวงสีชมพู ดอกเล็ก ดอกมีขนาดเล็กกว่าพันธุ์แรก แต่ลักษณะดอก และสีคล้ายกัน เนื่องจากกล่าวกันว่าได้พันธุ์มาจากประเทศจีน บางคนจึงเรียกว่า บัวหลวงจีน บัวเข็ม บัวปักกิ่ง บัวได้หวัน

บัวหลวงสีชมพูซ้อน ดอกตูมมีรูปร่างป้อมกว่าพันธุ์แรก เวลาบานมีกลีบด้านนอกคล้ายบัวหลวง โกล่ฝักจะมีกลีบสีขาวปนชมพูหลายชั้น ในภาษากรีกเรียกว่า สัตตบงกช

บัวหลวงสีขาว ดอกมีขนาดใหญ่ มีรูปร่างดอกเช่นเดียวกับบัวหลวงสีชมพู แต่มีสีขาวอมเขียวอ่อน คนไทยนิยมนำมาบูชาพระ ในภาษากรีกเรียกว่า บุณทริก ดังปรากฏในชื่อสระบัวของพระอินทร์ว่า บุณทริกวัน

บัวหลวงสีขาวซ้อน ดอกตูมมีรูปร่างป้อมกว่าบัวหลวง มีสีขาว กลิ่นหอมจัด ในภาษากรีกเรียกว่า สัตตบุษย์

บัวหลวงนอกจากจะมีพันธุ์ต่างๆ ที่ขึ้นแพร่หลายในธรรมชาติของบ้านเมืองไทยแล้ว ยังมีบัวหลวงอีกกลุ่มหนึ่งที่มีถิ่นกำเนิดในทวีปอเมริกาเหนือ มีดอกสีเหลืองบัวชนิดนี้ไม่ชอบอากาศร้อน จึงไม่สามารถแพร่พันธุ์ได้ในประเทศไทย

บัวกระดัง หรือ **บัววิคตอเรีย** เป็นบัวอีกพันธุ์หนึ่งที่ไม่อยู่ในทั้ง ๒ ตระกูลที่กล่าวมา เดิมมีถิ่นกำเนิดอยู่แถบลุ่มแม่น้ำอะเมซอนในแอฟริกา ปัจจุบันปลูกเป็นไม้ประดับกว้างขวางขึ้น ดอกเมื่อเริ่มบานมีสีขาว ต่อมาจะเปลี่ยนเป็นสีชมพู

หลังกลีบด้านนอกสุดเป็นสีเขียว และมีหนามแหลม บานตอนกลางคืน มีกลิ่นหอมมาก ใบมีลักษณะกลม มีขนาดใหญ่มาก บริเวณขอบของใบยกสูงตั้งขึ้นมา ซึ่งมีรูปร่างใบคล้ายกระดิ่ง บางคนจึงเรียกกันว่า บัวกระดิ่ง มีผู้นำบัวชนิดนี้ไปเพาะพันธุ์ในอังกฤษเมื่อ ๑๐๐ กว่าปีมาแล้ว และเมื่อได้ดอกบานครั้งแรกก็ได้นำไปถวายสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียแห่งอังกฤษ จึงทรงอนุญาตให้นำพระนามไปเรียกเป็นชื่อบัวดังกล่าว ต่อมามีบัวพันธุ์นี้อีกชนิดหนึ่ง ดอกเมื่อแรกบานมีสีขาว และเปลี่ยนเป็นสีแดงเข้มในวันรุ่งขึ้น

ความสำคัญของดอกบัวในความคิดความเชื่อทางศาสนา

ด้วยเหตุที่ดอกบัวเป็นไม้น้ำที่ขึ้นแพร่หลายอยู่ในหลายท้องถิ่นทั่วโลก ประกอบกับมีรูปร่างงดงาม มีสีอันเป็นที่พึงพอใจ และบางชนิดมีกลิ่นหอมดังกล่าวแล้ว ดอกบัวจึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับความคิดความเชื่อในหลายชนชาติ หลายศาสนา

ดอกบัวในอารยธรรมอียิปต์

ในอียิปต์ถือว่าดอกบัวเป็นดอกไม้ศักดิ์สิทธิ์นับเป็นเวลาถึง ๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว มีผู้พบดอกบัวแห่งฝ่งอยู่ในสุสานของฟาโรห์รามเสสที่ ๒ และ ตูตังคาเมน เรียกกันว่า บัวศักดิ์สิทธิ์แห่งอียิปต์ (The Sacred Lotus of Egypt) ด้วยเหตุที่ดอกบัวชนิดนี้แย้มบานในเวลาพระอาทิตย์ขึ้น และหุบกลีบในเวลาพระอาทิตย์ตก ดอกบัวจึงเป็นสัญลักษณ์ของพระอาทิตย์ด้วย ชาวอียิปต์จะสร้างรูปเทพเอมอน (บางแห่งเรียกว่า รา หรือ โฮรัส) เทพแห่งดวงอาทิตย์เป็นรูปเด็กนั่งอยู่บนดอกบัวแย้ม นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีภาพกอบัว (บัวสาย) ปรากฏในจิตรกรรมเขียนสีที่ผนังหลุมศพอยู่เสมอ ตลอดจนพบสวดลาย กอบัว ดอกบัว กลีบบัว ใบบัว และสายบัวประดับอยู่ที่หัวเสาของโบราณสถานเป็นอันมาก ด้วยเหตุที่บัวมีอยู่ทั่วไปจึงนับเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างหนึ่งในอารยธรรมอียิปต์

ดอกบัวในศาสนาพราหมณ์และฮินดู

ในศาสนาพราหมณ์ และศาสนาฮินดู ดอกบัวมีความสำคัญต่อความคิดความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าหลายสถาน

พระพรหมผู้เป็นเทพสูงสุดในฐานะผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง มีตำนานเกี่ยวกับกำเนิดเป็นหลายทาง ตำนานทางหนึ่งซึ่งเล่ากันมาและจำหลักไว้เป็นประติมากรรมด้วย ปรากฏว่า คราวหนึ่งขณะที่พระวิษณุ (คือพระนารายณ์) บรรทมหลับอยู่ในเกษียณสมุทร มีดอกบัวผุดขึ้นมาจากพระนาภี ในใจกลางของดอกบัวมีพระพรหมอุบัติขึ้น ด้วยเหตุนี้ภาพจิตรกรรมหรือประติมากรรมที่เชื่อตามตำนานว่า พระพรหมมีกำเนิดจากดอกบัวดังกล่าว จึงทำเป็นพระพรหมประทับบนดอกบัว ด้วยเหตุนี้พระพรหม จึงได้ชื่อหนึ่งว่า กมลาสน์ แปลว่า มีอาสนะเป็นดอกบัวหลวง

นอกจากพระพรหมแล้วยังมีเทพองค์อื่นๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับดอกบัว เช่น พระสุรัสวดี ชายาพระพรหม และพระลักษมี ชายาพระนารายณ์ ประทับอยู่บนดอกบัว และพระกรข้างหนึ่งถือดอกบัว พระคงคา พระอาทิตย์ พระอัคนี ล้วนถือดอกบัวในพระกรทั้งสิ้น

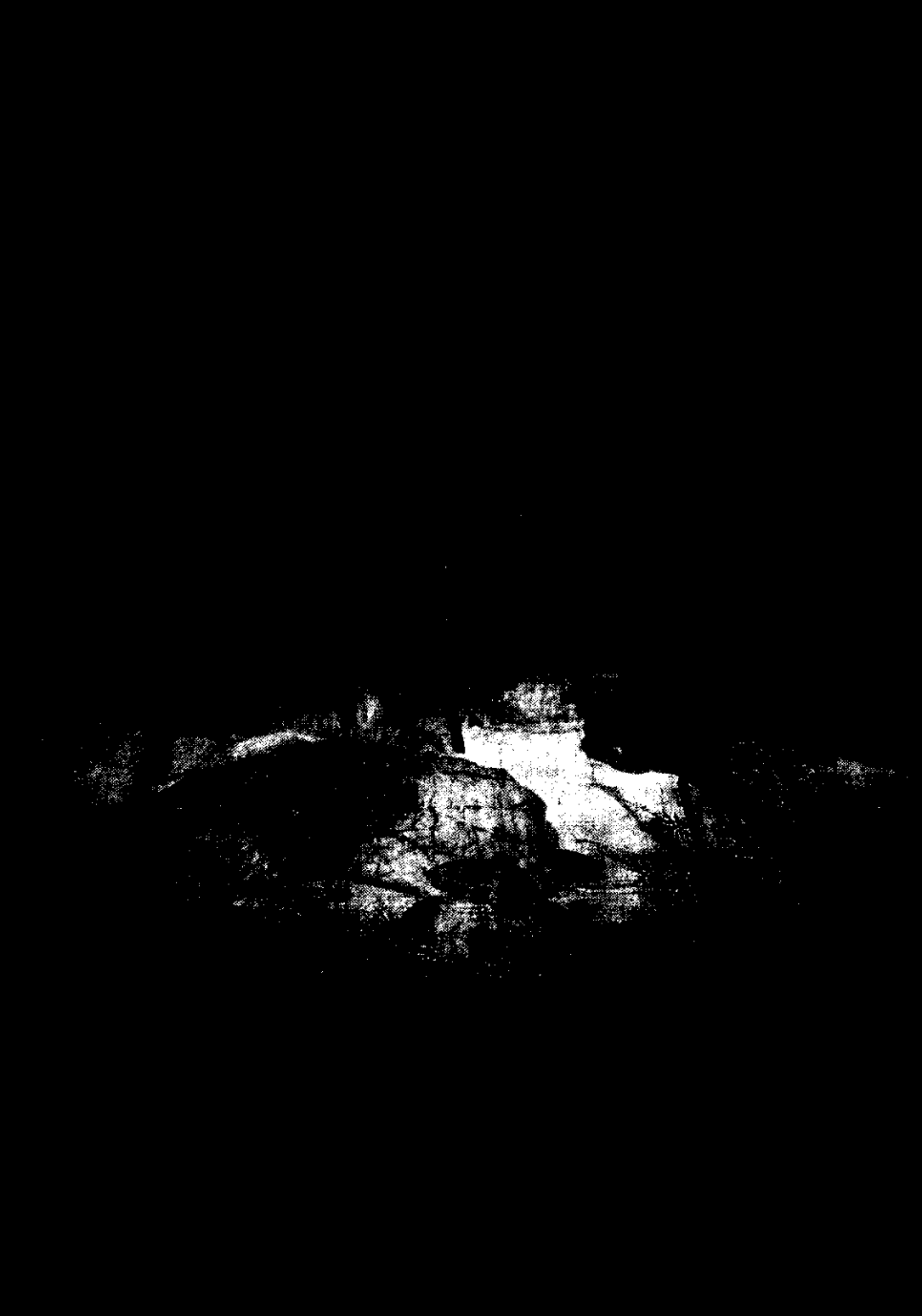
เทพอีกองค์หนึ่งที่แปลกออกไปคือ พระอินทร์ มีเรื่องราวกล่าวถึงอยู่ในคัมภีร์ไตรภูมิซึ่งมีเนื้อหาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาว่า พระอินทร์เสด็จไปในที่ต่างๆ จะประทับอยู่บนคอช้างเอราวัณ ซึ่งมี ๓๓ เศียร แต่ละเศียรมีงา ๗ งา แต่ละงามีสระโบกขรณี (แปลว่าสระบัว) ๗ สระ แต่ละสระมีบัว ๗ กอ แต่ละกอมมีบัว ๗ ดอก บัวแต่ละดอกมี ๗ กลีบ แต่ละกลีบมีนางอัปสรร้ายรำอยู่ ๗ นาง นอกจากบัวบนเศียรช้างเอราวัณแล้ว ในเมืองไตรตรึงส์ซึ่งอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ของพระอินทร์นั้น มีสระโบกขรณี (สระบัว) อยู่โดยทิศต่างๆ ส่วนมากทิศละ ๒ สระ รวม ๑๑ สระ ในสวรรค์ชั้นอื่นๆ เหนือนั้นขึ้นไปก็มีสระโบกขรณีอยู่เช่นเดียวกับในชั้นดาวดึงส์ จึงเห็นได้ว่าในความคิดความเชื่อของชาวอินเดียชั้นนั้นสระบัวมีความสำคัญเป็นอย่างมาก

ดอกบัวในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

ในทางพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ดอกบัวปรากฏความสำคัญอยู่ในเรื่องราวต่างๆ หลายแห่งเช่นเดียวกัน

ในพุทธประวัติ ในคราวที่พระโพธิสัตว์จะเสด็จลงสู่ปฏิสนธิในพระครรภ์พระพุทธมารดา พระนางสิริมหามายาทรงพระสุบินนิมิตว่ามีช้างเผือกเข้ามาใกล้ที่วงถiectอกบุณฑริก (บัวหลวงสีขาว) มีกลิ่นหอมตรลบ ช้างนั้นกระทำประทักษิณ

๓ รอบ แล้วจึงเข้าไปด้านข้างของพระอุทร และในวันนั้นก็มิมหัทศจรรย์เกิดขึ้นคือ มีดอกปทุมชาติ ๕ พรรณเกิดเต็มไปทั้งผิวน้ำและดิน เป็นต้น

ต่อมาเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะประสูติแต่ครรภ์พระมารดานั้น มีพระวรกายตั้งตรงย่างพระบาทไป ๗ ก้าวบนแผ่นทอง ในบางคัมภีร์ว่าทรงหยุดยืนบนดอกบัวทิพย์ มีกสิปได้ ๑๐๐ กสิป บางคัมภีร์ว่า ทุกย่างพระบาททั้ง ๗ ก้าวมีดอกบัวผุดขึ้นมารองรับ แล้วจึงเปล่งพระวาจาว่า *ชาตินี้เป็นชาติที่สุตของอาตมา ซึ่งจะเกิดไปในภพใหม่สืบไปอีกบมิได้มี*

กาลต่อมาหลังจากที่ทรงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ได้ทรงสดับคำอาราธนาของท้าวสหัมบดีพรหม เพื่อให้ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ ได้ทรงพิจารณามนุษย์ โดยเปรียบไว้กับดอกบัว ๔ จำพวกว่าบางดอกชูดอกพ้นน้ำแล้วรอรับแสงอาทิตย์ก็จะบานได้ในวันนั้น เปรียบเหมือนคนที่มีปัญญาและบารมีแก่กล้า ได้ฟังพระสัทธรรมจบแล้วก็สามารถรู้แจ้งได้ทันที บางดอกเจริญขึ้นมาปริ่มน้ำ พร่อมจะบานในวันรุ่งขึ้น เปรียบเหมือนคนที่มีปัญญาปานกลางเมื่อฟังพระสัทธรรมแล้วต้องอธิบายขยายความจึงจะบรรลุผลได้ บางดอกยังอยู่ในน้ำ อีก ๓ วันจึงจะบาน เปรียบเหมือนบุคคลที่มีปัญญาน้อย แม้ฟังพระธรรมพร้อมอธิบายขยายความแล้ว ยังต้องพากเพียรศึกษา คบกัลยาณมิตร และปฏิบัติต่อไปสักพักหนึ่งจึงจะบรรลุ ส่วนบางดอกนั้นยังไม่ออกจากเหง้า มีอาจเติบโตจนถึงบานได้ รังแต่เป็นอาหารแก่เต่าปลา เปรียบเหมือนบุคคลที่กิเลสหนา ปัญญาอับ ไม่มีวันจะรู้แจ้งในพระธรรมได้เลย

ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก นอกจากจะพรรณนาถึงสระบัวอังกษามในป่าเป็นหลายครั้งหลายคราแล้ว ในคราวที่ชูชกมาทูลขอสองกุมารจากพระเวสสันดรนั้น สองกุมารได้หนีลงไปซ่อนในสระโบกขรณี “แล้วเสีรยรอยดอยหลังลงสู่สระศรี เอวารินั้นบังองค์ เอาใบบุษบงบังพระเกษ หวังจะซ่อนพระบิดุเรศกับพราหมณ์ด้วยความกลัว อยู่ในสระบัวนั้นแล” แต่ในที่สุตพระเวสสันดรก็ทราบความ เหตุการณ์ที่ดำเนินไปริมสระบัวนี้เป็นตอนสำคัญมาก มีเนื้อหาเข้มข้นและสะท้อนอารมณ์เป็นพิเศษ เพราะพระเวสสันดรได้เปรียบเทียบความให้ฟัง จนสองกุมารได้คิดและตัดสินใจยอมไปกับชูชก เป็นโอกาสให้พระเวสสันดรได้บำเพ็ญบารมีขั้นสุดยอด

มิลินทปัญหา เป็นวรรณกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่ง พระนาคเสนเถระได้นำดอกบัวมาใช้ในความเปรียบหลายแห่ง เช่น

ดอกบัว เป็นพรรณไม้ที่เกิดในน้ำ เติบโตในน้ำ แต่น้ำไม่เกาะติดกลีบและใบ เปรียบเหมือนผู้ปฏิบัติธรรม ไม่ติดต่อกับตระกูล หมุ่มคณะ ลาก ยศ สรรเสริญ สุข และกิเลสทั้งหลาย

อีกตอนหนึ่งมีความเปรียบว่า ผู้ปฏิบัติธรรมแม้จะถูกครอบงำโดยโลกธรรมทั้ง ๘ แต่ก็สามารถลอยโผล่พ้นถึงโลกุตระธรรมได้ เหมือนดอกบัวโผล่พ้นน้ำและชูดอกอยู่เหนือน้ำ

นอกจากนั้นพระนาคเสนยังเปรียบพระนิพพานอันกิเลสไม่ซึมติดอยู่เหมือนธรรมชาติของดอกบัวที่น้ำไม่ซึมติดอยู่

ในวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาบางเรื่อง พุทธศาสนิกชนเปรียบดอกบัวที่เกิดแต่น้ำ แต่ไม่ติดน้ำเหมือนกับพระพุทธเจ้าทรงดำรงอยู่โดยความบริสุทธิ์ ไม่ติดกับกองกิเลสทั้งปวง บ้างก็เปรียบดอกบัวที่งอกจากโคลนตมว่าเหมือนกับพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า แม้จะเกิดจากตระกูลยากจนเข็ญใจปานใด แต่เมื่อมาประพุดดีดีประพุดดีชอบแล้ว ก็บริสุทธิ์สะอาดเป็นที่เลื่อมใสเคารพกราบไหว้ของชนได้โดยไม่มีใจรังเกียจ

ดอกบัวในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

ความคิดความเชื่อเกี่ยวกับพระอมิตาภะ และพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้รับอิทธิพลความคิดจากศาสนาฮินดูมิใช่น้อย เป็นต้นว่า การที่พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรมีเศียรและกรมากกว่ามนุษย์ธรรมดา และแม้ในเรื่องของดอกบัวก็เช่นกัน เมื่อเทพในศาสนาฮินดูมีกำเนิดจากดอกบัว ยืนหรือประทับบนดอกบัว ในฝ่ายมหายานก็มีตำนานทำนองเดียวกัน บุตรของพระอมิตาภะมีกำเนิดขึ้นเองอย่างอัศจรรย์และบริสุทธิ์บนกลีบบัว โดยไม่ต้องมีมารดา ลักษณะการเกิดอย่างอัศจรรย์ดังกล่าวนี้เป็นไปเช่นเดียวกับกำเนิดของดอกบัวคือเกิดขึ้นเองเหนือน้ำและเกิดจากตมโดยไม่ทำให้ความบริสุทธิ์สูญหายไป นอกจากนั้นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรประทับเหนือดอกบัว เจ้าแม่กวนอิมประทับเหนือดอกบัว และมือถือดอกบัว ผู้ที่ไปเกิดในสวรรค์ (แดนสุขาวดี) จะนั่งในดอกบัวดังเช่นที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องกามนิต-วาสิฏฐี เป็นต้น

ดอกบัวเป็นอามิสบูชา

นอกเหนือจากคตินิยมต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาทั้งทางฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายานแล้ว พุทธศาสนิกชนยังนิยมนำดอกบัวไปเป็นอามิสบูชาอย่างหนึ่งในจริยาวัตร เมื่อจะบูชาพระรัตนตรัย นอกเหนือจากเทียนและธูปแล้ว ก็ยังมีดอกบัวหลวงอีกอย่างหนึ่งด้วย อาจจะเป็นเพราะดอกบัวมีรูปทรงเป็นพุ่มงดงงาม มีสีสวยอย่างนุ่มนวล และมีกลิ่นหอมอ่อน ๆ ด้วยเหตุเดียวกันนี้ดอกบัวยังปรากฏในประเพณีต่าง ๆ อาทิ

ประเพณีโยนบัวหรือรับบัว ที่อำเภอบางพลี ในเดือน ๑๑ ก็มีที่มาจากความตั้งใจจะมอบดอกบัวซึ่งมีอยู่เต็มทั้งย่านน้ำแถบนั้นให้แก่ชาวบ้านต่างถิ่นข้างเคียงที่มาร่วมงาน เพื่อนำไปบูชาพระพุทธรูปในประเพณีชักพระสงฆ์ไปตามลำน้ำ

ในเทศกาลลอยกระทงในเดือน ๑๒ การที่มีผู้ประดิษฐ์กระทงด้วยใบตองหรือวัสดุอย่างอื่นให้เป็นรูปดอกบัวบานเพื่อลอยไปในแม่น้ำจนนิยมกันแพร่หลายนั้นก็เนื่องจากรูปทรงงามอีกเช่นเดียวกัน และยังสนองศรัทธาที่จะใช้ดอกบัว พร้อมทั้งรูปเทียนภายในกระทงเป็นอามิสบูชาลอยไปบูชารอยพระพุทธบาทที่ริมฝั่งแม่น้ำนัมทานทีในมณฑลประเทศ บ้างก็ว่าเพื่อให้กระทงดอกบัวลอยขึ้นไปบูชาพระจุฬามณีเจดีย์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

แม้จนกระทั่งในวาระสุดท้ายแห่งชีวิตก็ยังมีธรรมเนียมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาว่าจะจัดทำให้ผู้ตายนอนพนมมือถือดอกบัวและธูปเทียน เพื่อติดตัวไปบูชาพระจุฬามณีเจดีย์ซึ่งเป็นที่บรรจุพระเมษี และพระทศธาตุดูหรือพระเขี้ยวแก้วของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย เนื่องจากมีความหวังว่าผู้ตายนั้นจะได้ขึ้นสวรรค์นั่นเอง

วัดหลาย ๆ แห่งนับแต่โบราณมานิยมขุดสระไว้ใกล้ ๆ แล้วปลูกบัวเป็นพุทธบูชา โดยที่สามารถขูดอกบานได้อย่างสม่ำเสมอทุกเมื่อเช้าวิน นอกจากนั้น ยังเสริมสร้างบรรยากาศให้วัดเป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ที่ทำให้จิตใจผ่องใสได้อีกด้วย

จากบัวที่เป็นดอกไม้ที่ได้จากธรรมชาติแล้ว พุทธศาสนิกชนก็มักจะเปรียบเทียบการพนมมือซึ่งเป็นกิริยาแห่งการคารวะบูชาบูชาบุรุษบุคคล บูชานิสสถานในพระพุทธศาสนาว่ามีลักษณะเป็นกระพุ่มเหมือนดอกบัวอีกด้วย และอาจจะเปรียบเลยไปถึง

หัวใจของมนุษย์ว่ามีสิณฐานคล้ายดอกบัว ด้วยเหตุนี้คำว่า กมล จึงแปลได้ทั้ง ดอกบัว และหัวใจ

ดอกบัวมีความสำคัญอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา ทั้งในแง่ของแนวความคิด ตลอดจนถึงเป็นวัตถุเพื่อการสักการบูชา จึงมีผู้นำไปใช้ในความเปรียบว่าเห็นกงจักร เป็นดอกบัว ดอกบัวในความนี้หมายถึง สิ่งที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม นั่นเอง

ด้วยเหตุดังกล่าวมาข้างต้น จึงเห็นได้ว่าดอกบัวมีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนิกชนและพระพุทธศาสนาอย่างใกล้ชิดตลอดมา และด้วยเหตุนี้จึงเข้าไปเกี่ยวข้องกับการก่อสร้างตกแต่งประดับประดาปูชนียสถานในพระพุทธศาสนา นับตั้งแต่พระธาตุเจดีย์ โบสถ์ วิหาร ฯลฯ ตลอดจนวัตถุสิ่งของที่เกี่ยวเนื่องและที่นำมาเป็นพุทธบูชา

ศิลปะตกแต่งศาสนสถานในพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

ในศาสนาต่างๆ ทั่วโลกมีความนิยมใช้จิตรกรรมและประติมากรรมตกแต่งอาคารและสิ่งก่อสร้างทางศาสนา โดยที่อาจจะมีความนิยมแตกต่างกัน

ในประเทศไทยนั้นสังเกตได้ว่าพระบรมธาตุเจดีย์และวัดซึ่งต่างก็เป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธาของพุทธศาสนิกชนซึ่งกระจายกันอยู่ในท้องถิ่นต่างๆ มีการตกแต่งประดับประดาด้วยศิลปะที่มีความงดงามเป็นพิเศษ และปรากฏออกมาหลายรูปแบบ ทั้งนี้เนื่องจากพุทธศาสนิกชนตั้งความปรารถนาและวัตถุประสงค์ร่วมกันบางอย่าง กล่าวคือ สร้างสรรค์ตกแต่งขึ้นด้วยความตั้งใจจะเพิ่มพูนความสำคัญแก่ศาสนสถานให้งดงาม เป็นที่น่าภาคภูมิใจของชุมชน ในขณะเดียวกันก็เสริมสร้างศรัทธาประสาธแก่ผู้ที่เข้าไปพึงร่มเงาของพระพุทธศาสนา ตลอดจนใช้งานศิลปกรรมเป็นสื่อภาษาสากลในการถ่ายทอดข้อมูลเนื้อหา และกล่อมเกล่าจิตใจของสมาชิกในสังคมตามแนวคิดของพระศาสนา โดยสามารถประทับใจประทับใจอยู่เป็นเวลานาน

ดอกบัวในงานศิลปกรรมในพระพุทธศาสนา

ดังได้กล่าวแล้วว่า ดอกบัวมีความสำคัญตามคตินิยมของศาสนาต่างๆ หลายศาสนา ด้วยเหตุนี้ดอกบัวจึงปรากฏอยู่ในงานศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา หลากหลายรูปแบบ

หากจะย้อนอดีตไปถึงสมัยหลังพุทธปรินิพพาน พุทธศาสนิกชนย่อมต้องการสิ่งที่เป็นรูปธรรมเพื่อเป็นที่สักการบูชาแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ในสมัยประเทศยังไม่นิยมสร้างรูปปั้นหรือเขียนภาพเทพเจ้าของศาสนาเป็นรูปร่างอย่างมนุษย์ จนกระทั่งประมาณพุทธศตวรรษที่ ๗ จึงเริ่มสร้างเทวรูปและพระพุทธรูปกันขึ้น ก่อนหน้านั้นมักใช้สัญลักษณ์ หรือภาพชี้แนะแทน เช่น ถ้าต้องการแสดงพุทธประวัติในเหตุการณ์ตอนประสูติ มักจะทำเป็นภาพพระนางสิริมหามายากำลังเหนี่ยวดันรัง และบางแห่งก็จะทำเป็นรูปดอกบัวบานวางอยู่บนพื้นเพื่อแทนการย่างพระบาทสู่พื้นดินของเจ้าชายสิทธัตถะเมื่อแรกประสูติ ตอนออกมหาภิเนษกรมณ์ ทำเป็นภาพม้ากัณฐกะหลังเปล้ามีท้าวจตุโลกบาล ๔ องค์ ประคองเท้าม้าอยู่ ตอนตรัสรู้ทำเป็นภาพต้นโพธิ์ และอาจมีบัลลังก์หน้าคาอยู่ด้วย ตอนปฐมเทศนาทำเป็นภาพธรรมจักร และอาจมีกวางหมอบอยู่ด้วย เป็นต้น

เนื่องมาจากแนวคิดนี้เอง ดอกบัวบานจึงเริ่มมีบทบาทเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่มีความหมายถึงองค์พระพุทธรเจ้า โดยเฉพาะในปางพระสูติ

อีกแนวคิดหนึ่งที่เข้ามาสอดคล้องกับสัญลักษณ์ดอกบัวดังกล่าว คือ เทวรูปหลายองค์ในศาสนาฮินดูมักมีดอกบัวบานรองรับ ซึ่งเป็นไปตามประวัติความเป็นมาของเทพเจ้าองค์นั้น ๆ จึงเกิดความนิยมสร้างพระพุทธรูปในฝ่ายเถรวาทประทับหรือยืนอยู่บนฐานดอกบัวบานขึ้นบ้างเป็นอันมาก พระโพธิสัตว์วโลกิเดศวรในฝ่ายมหายานก็ประทับบนดอกบัวบานเช่นกัน และพระกรยังถือดอกบัวอีกด้วย

ต่อมาแทนที่จะใช้ดอกบัวเหมือนธรรมชาติเป็นฐานรองรับพระพุทธรูป ศิลปินก็เริ่มพลิกแพลงกลีบบัวให้อ่อนลวยขึ้นตามรสนิยมที่เห็นกันว่างาม จนเกิดเป็นฐานบัวหลายบัวคว่ำ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ฐานบัวทมิ (ปีทมา แปลว่า ดอกบัว) มีเพียงเท่านั้นช่างไทยยังนิยมทำฐานบัวรองรับสิ่งอื่น ๆ อีกเพื่อเพิ่มความสำคัญของสิ่งนั้น ๆ เช่น ทำเป็นฐานเสมา ฐานธรรมาสน์ เป็นต้น

ด้วยเหตุที่พุทธศาสนิกชนนิยมใช้ดอกบัวในการกราบไหว้บูชาพระรัตนตรัยในชีวิตประจำวัน ศิลปินไทยจึงรับแนวปฏิบัตินี้ไปใช้ในงานประดับตกแต่งศาสนสถาน ศาสนวัตถุด้วย มีปรากฏทั้งที่เป็นดอกบัวตูม และดอกบัวบาน เช่น ยอดเจดีย์ทรงดอกบัวตูม หรือที่ต่อมาเรียกว่าทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ซึ่งเป็นศิลปะเฉพาะของ

ดอกบัวหลวง

ดอกบัวหลวง

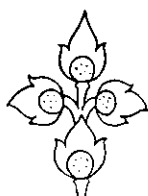
ดอกบัวสัตตบพูน

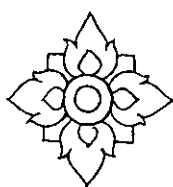
ดอกพุ่มข้าวบิณฑ์

กระจังตาอ้อย

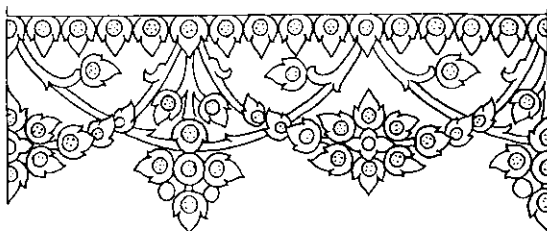
ช่อดอกตาอ้อย

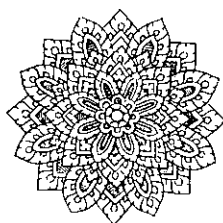
ดอกประจายาม

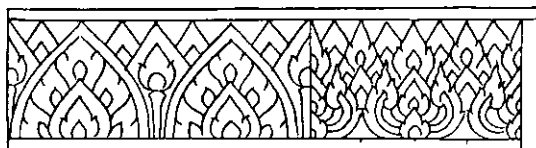
ประจายามตาอ้อย

ลายเฟื่อง

ดาวพาดาน

รูปกลีบบัวประดิษฐ์เป็นลายบัวหน้ากระดานเรียกบัวหงายและบัวคว่ำ

สมัยสุโขทัย บ้างก็พลิกเพลงเป็นบัวโถ บัวกลุ่ม บัวดอกลอย ช่อดอกบัว และกลีบบัว
ประดับในส่วนต่างๆ ของพระอาราม ตลอดจนเป็นองค์ประกอบของภาพหลัก เช่น
เป็นภาพคนหรือเทวดาถือดอกบัวไปกระทำสักการบูชาต่อพระพุทธรูป ภาพสระบัว
ธรรมชาติประกอบการเล่าเรื่อง เช่น ตอนที่พระเวสสันดรเรียกสองกุมารขึ้นมา
จากที่ซ่อน รวมถึงในภาพทิวทัศน์ต่างๆ ตอนเสด็จโดยกระบวนเรือประพาสสวน
สระปทุม เป็นต้น

ต่อมาอีกระยะหนึ่งศิลปะของไทยก็เกิดแรงบันดาลใจจากรูปดอกบัวและกลีบบัว
โดยธรรมชาตินำไปประดิษฐ์เป็นลวดลายไทย กล่าวคือ ลายไทยหลายแบบเริ่มมา
จากรูปทรงของดอกบัวตูม เช่น กระจิงดาอ้อย กระจิงปฏิญาณ ช่อดอกดาอ้อย
ดอกพุ่มข้าวบิณฑ์ ดอกประจายาม หัวเม็ดทรงมัน ลายเฟืองอุเบะ ตลอดจนลายกรวย
เชิง เป็นต้น บางลายก็ประดิษฐ์จากรูปทรงของดอกบัวบาน ซึ่งอาจนำไปจัดวางใน
ลักษณะของดาวล้อมเดือน ลายเหล่านี้เป็นลายพื้นฐานที่สามารถนำไปสร้างสรรค์เป็น
ลายที่ซับซ้อนขึ้นอีกได้มากมาย

ลวดลายบัวในแนวเหมือนธรรมชาติและแนวที่ประดิษฐ์เป็นลายไทยอย่าง
หลากหลายนั้น มีวิธีการที่นำไปจัดทำลายลักษณะทั้งที่เป็นปูนปั้น ไม้แกะ หินสลัก
งานปิดทองประดับกระจก ลายปิดทองล่องชาด ลายรดน้ำ ลายประดับมุก งานเขียน
เอกรงค์ งานเขียนสี แล้วนำไปตกแต่งประดับประดาพระอารามในส่วนของสถาปัตย-
กรรม ประติมากรรมและจิตรกรรม นับตั้งแต่โบราณกาล เห็นได้โดยทั่วไปในสมัย
ทวาราวดี ล้านนา สุโขทัย อยุธยา ตลอดมาจนถึงรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้ด้วยศรัทธาอัน
แรงกล้าเพื่อจะให้งานอันล้ำค่าเหล่านี้สถิตอยู่เป็นพุทธบูชาอยู่เป็นนิกาล อีกทั้งยัง
สนองวัตถุประสงค์ที่จะเชิดชูพระพุทธศาสนา แสดงความรุ่งเรืองของชุมชนของ
คนๆ ด้วย

ศูนย์ส่งเสริมวัฒนธรรม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เอกสารประกอบการค้นคว้า

คณิตา เลขะกุล, คุณหญิง. บัว : ราชนิเวศน์ไม้หน้า. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๕.
(มูลนิธิสวนหลวง ร.๙ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงเจริญพระชนมายุครบ ๖๐ พรรษา ๑๒ สิงหาคม ๒๕๓๕).

น.ณ ปากน้ำ. วัดพุทธมณฑลาราม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๙.

น.ณ ปากน้ำ. วิวัฒนาการลายไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๔.

มหาอาตุ. พระนคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๔. (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจัดพิมพ์ในโอกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงเจริญพระชนมายุครบ ๓ รอบ เมษายน ๒๕๓๔).

เลิศ พ่วงพระเดช. ศิลปไทย : ตำราสถาปัตยกรรมและลายไทย. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพนายวิเชียรโชติ วิทโยธิน ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๕๓๕).

วัดสำคัญ กรุงรัตนโกสินทร์. ชุดศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๔. (คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕)

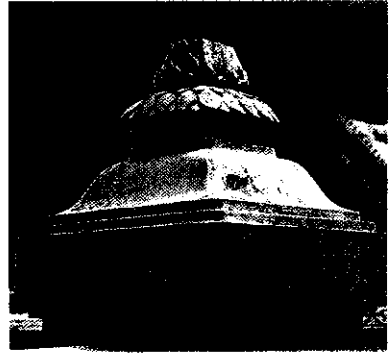
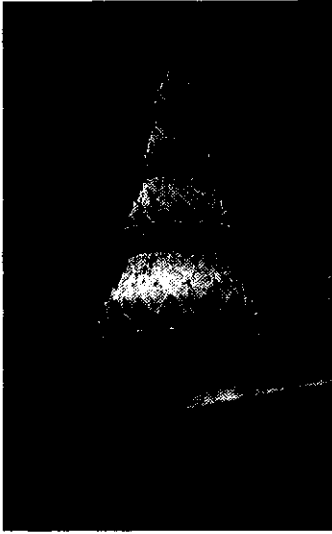
ส. พลายน้อย. เทวนิยาย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์รวมสาส์น, ๒๕๓๔.

สมชาติ มณีโชติ. จิตรกรรมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙.

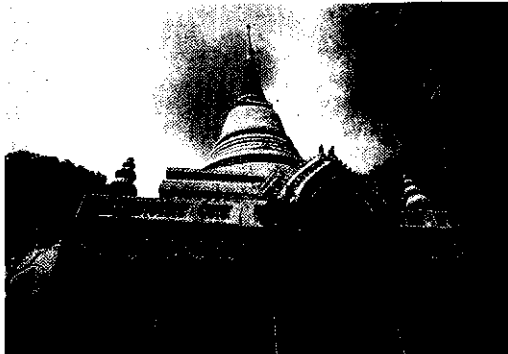
สันติ เล็กสุขุม. กระหนกในดินแดนไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๙.

สันติ เล็กสุขุม. ลวดลายปูนปั้นแบบอยุธยาตอนปลาย. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเจมส์ ทอมป์สัน, ๒๕๓๒.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอินเดีย. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๗.

ลายบัวปูนปั้นแบบต่างๆ วัดปฐมวนาราม

ลายตกแต่งพระเจดีย์ วัดปฐมวนาราม

รายนามหน่วยงานที่ร่วมเป็นเจ้าภาพ
การถวายผ้าพระกฐินพระราชทานของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
และการทอดผ้าป่าสามัคคี

๑. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๒. ชมรมเทคนิคการแพทย์
๓. ชมรมนิสิตเก่าคณะเภสัชศาสตร์
๔. ชมรมนิสิตเก่าคณะศิลปกรรมศาสตร์
๕. ชมรมพยาบาลศาสตร์
๖. ธนาคารกรุงไทย จำกัด (มหาชน) สาขาสยามสแควร์
๗. ธนาคารดีบีเอส ไทยท努 จำกัด สาขาปทุมวัน
๘. ธนาคารออมสิน สาขาสาย่าน
๙. บริษัทมหาชนจำกัด ธนาคารกสิกรไทย สาขาสยามสแควร์
๑๐. โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา
๑๑. โรงเรียนสาธิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๑๒. โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปทุมวัน
๑๓. โรงแรมโนโวเทล
๑๔. วิทยาลัยพยาบาลตำรวจ
๑๕. วิทยาลัยพยาบาลสภากาชาดไทย
๑๖. สถานีตำรวจดับเพลิง (งานดับเพลิงที่ ๑๖ กองกำกับการ ๒ กองบังคับการตำรวจดับเพลิง)
๑๗. สถานีตำรวจนครบาลปทุมวัน
๑๘. สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตอุเทนถวาย
๑๙. สมาคมครุศาสตร์สัมพันธ์
๒๐. สมาคมนิสิตเก่าคณะทันตแพทยศาสตร์
๒๑. สมาคมนิสิตเก่าคณะนิติศาสตร์
๒๒. สมาคมนิสิตเก่าคณะนิเทศศาสตร์

๒๓. สมาคมนิสิตเก่าคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี
๒๔. สมาคมนิสิตเก่าคณะรัฐศาสตร์
๒๕. สมาคมนิสิตเก่าคณะวิทยาศาสตร์
๒๖. สมาคมนิสิตเก่าคณะสัตวแพทยศาสตร์
๒๗. สมาคมนิสิตเก่าคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
๒๘. สมาคมนิสิตเก่าคณะอักษรศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
๒๙. สมาคมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
๓๐. สมาคมนิสิตเก่าวิศวกรรมศาสตร์
๓๑. สมาคมนิสิตเก่าสถาบันบัณฑิตบริหารธุรกิจ ศศินทร์
๓๒. สมาคมผู้ปกครองและครูโรงเรียนสาธิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๓๓. สมาคมศิษย์เก่าแพทยศาสตร์
๓๔. สมาคมเศรษฐศาสตร์
๓๕. สโมสรอาจารย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๓๖. สำนักงานเขตปทุมวัน
๓๗. องค์การรถไฟฟ้ามหานคร

ลายปูนปั้นรูปพระบัวที่กำแพงวัดปฐมวนาราม

พิมพ์ที่โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โทร. ๒๑๔๓๕๖๓-๔, ๒๑๕๓๖๑๒
นายประเสริฐ ศิลป์พัฒน์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พฤศจิกายน ๒๕๔๒
๔๒๐๗-๒๕๐/๑๒,๐๐๐(๒)

